

MLADI ISTRAŽIVAČI U DRUŠTVENIM NAUKAMA U SRBIJI

Priređivači edicije:

Ivan Stošić i Mihajlo Đukić

Izdavač

Institut ekonomskih nauka

Zmaj Jovina 12, Beograd

Tel. (011) 2622-357, 2623-055

Faks: (011) 2181-471

www.ien.bg.ac.rs

office@ien.bg.ac.rs

Recenzenti

Prof. dr Ivan Stošić

Mr Mihajlo Đukić

Kompjuterska obrada Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2015

Tiraž 120 primeraka

ISBN 978-86-89465-15-01.

Sva prava zadržana. Ni jedan deo ove knjige ne može biti reprodukovan u bilo kom vidu i putem bilo kog medija, u delovima ili celini bez saglasnosti izdavača, odnosno autora priloga.

Studija 2:
Studiranje u inostranstvu i povratak u Srbiju

AUTORI:
GAZELA PUDAR DRAŠKO
NEMANJA KRSTIĆ
BOJANA RADOVANOVIĆ

Beograd, 2015.

SADRŽAJ

Studiranje u inostranstvu i povratak u Srbiju	2
SAŽETAK SUMMARY	4
1. UVOD	5
2. ZAKONSKI I STRATEŠKI OKVIR MEĐUNARODNE SARADNJE U RADU MLADIH ISTRAŽIVAČA	6
2.1. Zakonodavni okvir naučnoistraživačkog rada i međunarodne saradnje	6
2.2. Istraživači i strateški okvir naučnoistraživačkog rada	8
3. INFRASTRUKTURA: ULAGANJE, KAPACITETI I UMREŽENOST	10
3.1. Osnovni pokazatelji stanja nauke u Srbiji – kontekst rada mladih istraživača	10
3.2. Mogućnosti srpskih istraživača u evropskom prostoru	15
3.3. Migracije istraživača – pro et contra	22
3.4. Regulisanje mobilnosti i priznavanje diploma kao faktor povratka	27
4. ISKUSTVA ISTRAŽIVAČA	32
4.1. Mladi istraživači između Srbije i inostranstva	32
5. ZAKLJUČAK	45
6. LITERATURA	47

Projekat Nacionalni dijalog u oblasti društvenih nauka u Srbiji, 2014-2016 sprovodi se u okviru Regionalnog programa podrške istraživanjima u oblasti društvenih nauka na Zapadnom Balkanu (RRPP), koji vodi Univerzitet u Friburgu, uz finansijsku podršku Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC). Mišljenja izneta u ovoj studiji su mišljenja autora i ne predstavljaju nužno mišljenja Instituta ekonomskih nauka, Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC) niti Univerziteta u Friburgu.

SAŽETAK

Svrha studije je pregled i analiza problema i izazova sa kojima se suočavaju mladi istraživači prilikom odlaska na studije u inostranstvo i povratka u Srbiju. Studija je zasnovana na analizi sekundarnih podataka, strateškog i zakonodavnog okvira, te fokus-grupnog intervjua sa 20 mladih istraživača i diskusije tokom okruglog stola o položaju mladih istraživača u društvenim naukama. Nalazi studije ukazuju da su u Srbiji studenti često prinuđeni na mobilnost, usled niskog stepena ulaganja u naučno istraživačku delatnost i nemogućnosti usavršavanja na domaćim ustanovama. Želja za odlaskom kod mladih istraživača je veoma izražena, naročito usled loših socio-ekonomskih uslova i slabih mogućnosti za zapošljavanje i/ili napredovanje. Mladi se vraćaju u zemlju uglavnom kada moraju, zbog isticanja vize i perioda legalnog boravka u drugoj zemlji, kao i nemogućnosti pronalaska stalnog posla u inostranstvu. Studija obrađuje i problem nostrifikacije diploma, koji je predstavljao veliku prepreku mladim istraživačima povratnicima. Takođe, daje se osvrt na faktore koje mlade istraživače opredeljuju na ostanak u Srbiji, gde se najviše ističu stipendije i pronalazak posla.

SUMMARY

The purpose of the study is to review and analyze the problems and challenges that young researchers face when going abroad to study and upon their return to Serbia. The study is based on secondary data analysis, analysis of the strategic and legislative framework, focus-group interviews with 20 young researchers and discussions during the round table on the position of young researchers in the social sciences. The findings indicate that students from Serbia are often forced to mobility, due to low level of investment in scientific research activities and training inability at domestic institutions. The desire to leave is very strong, especially due to poor socio-economic conditions and poor employment opportunities and/or the chances for professional development. Young people return to the country mainly when they have to, due to visa expiry and the inability to find a permanent job abroad. The study analyzes the problem of degree recognition, which has been a major obstacle to young returnees so far. It also gives an overview on the factors that motivate the young researchers to stay in Serbia, where scholarships and finding a job are definitely the most prominent.

1. UVOD

Mobilnost studenata je sve prisutnija praksa u svetu, a ona je naročito značajna u projektima stvaranja zajedničkog obrazovnog i razvojnog prostora Evrope. Razmenom studenata svih nivoa studija pojedinci stiču značajna znanja, veštine i iskustva iz širokog spektra naučnih oblasti koja nisu bili u prilici da steknu u svojoj zemlji, stvaraju značajne kontakte sa istraživačima iz svoje naučne oblasti, naučnim ustanovama, organizacijama, institutima i udruženjima, a zemlja dobija priliv svežeg kadra koji u jednom pragmatičnom smislu predstavlja dragocen resurs. Takođe, mobilnost omogućava dolazak visokoobrazovanih osoba iz inostranstva radi nastavka školovanja koji predstavljaju i potencijalnu radnu snagu.

U proteklim decenijama, Srbiju je napustio veliki broj visokoškoloovanih mladih ljudi. Podaci Svetskog ekonomskog foruma smeštaju Srbiju na visoko šesto mesto po procentu visokoobrazovanih ljudi koji napuštaju zemlju, odmah nakon Gvineje Bisao, Svazilenda, Kirgizije, Lesota i Bosne i Hercegovine. Realnih kvantitativnih podataka nema, a procene variraju od 150.000 (USAID) do čak 500.000, prema nezvaničnoj proceni rektora Beogradskog univerziteta iz 2011 (Jarić, Živadinović, 2012, str. 219).

U okviru projekta Uspostavljanje dijaloga između zajednice istraživača i donosilaca odluka radi unapređenja kvaliteta istraživanja u društvenim naukama u Srbiji, koji je realizovan u okviru Regionalnog programa podrške istraživanju u oblasti društvenih istraživanja na Zapadnom Balkanu (RRPP), započetog 2011. godine, mapirani su problemi sa kojima se susreću mladi istraživači u Srbiji. Kombinujući kvalitativno istraživanje sa sekundarnim podacima, ovaj tekst nastoji da utvrdi kakav je položaj mladih istraživača koji imaju iskustvo boravka u inostranstvu i šta je potrebno učiniti da bi se njihov položaj olakšao u kontekstu ionako teške situacije za istraživače u Republici Srbiji.

Kako bi se imao potpuni uvid u pitanje odlaska domaćih studenata u inostranstvo i njihovog povratka u zemlju radi nastavka školovanja i/ili zaposlenja, treba sagledati tri aspekta. Prvi aspekt se odnosi na institucionalni okvir ovog procesa, i možemo ga tretirati kao zakonsku stratešku sferu koja reguliše svaku mobilnost studenata

postdiplomskih studija. Drugi aspekt je u vezi sa samom praksom odlaska i povratka, zatim faktičkim stanjem u naučnoistraživačkoj delatnosti, sa visinom ulaganja u tu delatnost, sa brojem angažovanih istraživača i umreženosti naučne zajednice sa međunarodnim organizacijama i institucijama. Na kraju, treći aspekt se odnosi na ispitivanje percepcije mobilnosti, bilo kao potencijalne ili ostvarene mogućnosti, i konkretna iskustva sa tom praksom studenata koji su odlazili u inostranstvo i vraćali se u zemlju, kao i onih koji svoje školovanje i istraživački rad vrše u Srbiji.

Sadržaj teksta prati analizu pomenutih aspekata, nastojeći da pruži sveobuhvatan uvid u faktore koji utiču na položaj mladih istraživača koji odlaze u inostranstvo i vraćaju se u Srbiju. Takav uvid će nam omogućiti dalji rad na setu mera koje će poboljšati usklađenost ova tri aspekta, jer je osnovna pretpostavka da njihova neusaglašenost produkuje probleme mladih istraživača u Srbiji i onemogućava racionalnije korišćenje postojećih kapaciteta i projekcije efikasnih strategija za njihovo unapređenje.

2. ZAKONSKI I STRATEŠKI OKVIR MEĐUNARODNE SARADNJE U RADU MLADIH ISTRAŽIVAČA

2.1. Zakonodavni okvir naučnoistraživačkog rada i međunarodne saradnje

U Zakonu o naučnoistraživačkoj delatnosti Republike Srbije iz 2010. godine,¹ u više članova se pominje značaj međunarodne relevantnosti nacionalnih studijskih programa, kao i potreba za usklađenošću kriterijuma i standarda za vrednovanje naučnoistraživačkog rada u nacionalnom okviru sa međunarodnim standardima i kriterijumima. Načela naučnoistraživačke delatnosti se tako temelje, između ostalog, na *primeni međunarodnih standarda i kriterijuma u vrednovanju kvaliteta naučnoistraživačkog rada, i međunarodnoj naučnoj i tehnološkoj saradnji.*²

U istom zakonu se kao jedan od ciljeva naučno istraživačke delatnosti (Član 6) podvlači uspostavljanje međunarodne naučne saradnje radi brže integracije u svetske naučne, privredne, društvene i kulturne tokove i uključivanje u evropski istraživački

¹ Zakon o naučno istraživačkoj delatnosti ("Službeni glasnik RS", br. 110/2005, i 50/2006-ispravka i 18/2010).

² Načela naučnoistraživačke delatnosti - Član 5, str. 1-2

prostor, te organizovano i sistematsko podsticanje mobilnosti istraživača, odnosno istraživačkog osoblja u okviru srpskog i evropskog istraživačkog prostora, kao i podsticaj za razmenu znanja i kadrova.³

Takođe se i strategije ulaganja u naučnoistraživačku delatnost⁴ vezuju za ostvarivanje opštih interesa Republike Srbije, te se i u tu svrhu pominje međunarodni nivo, kroz uspostavljanje *programa međunarodne naučne saradnje od značaja za Republiku, programa podsticanja i stipendiranja mladih i nadarenih za naučnoistraživački rad, te programa projektnog sufinansiranja doktorskih akademskih studija.*⁵

Kada je reč o obezbeđivanju kvaliteta naučnoistraživačkog rada i razvoju naučnoistraživačke delatnosti u Republici Srbiji, o tome se prvenstveno staraju sledeće institucije:

- Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj;
- Odbor za akreditaciju naučnoistraživačkih organizacija;
- Komisija za sticanje naučnih zvanja;
- Matični naučni odbori;
- Zajednica instituta Srbije;
- Ministarstvo.⁶

Svaka od ovih institucija u svojoj nadležnosti ima delove koji se odnose na međunarodnu razmenu znanja i produkciju naučnih rezultata od međunarodnog značaja. Tako, u nadležnosti Nacionalnog saveta za naučni i tehnološki razvoj se nalazi *ostvarivanje međunarodne naučne i tehnološke saradnje, kao i saradnje sa odgovarajućim telom u oblasti.*⁷

U definisanju nadležnosti Odbora za akreditaciju naučnoistraživačkih organizacija se navodi da Odbor *ostvaruje međunarodnu saradnju u oblasti vrednovanja*

³ Ciljevi naučnoistraživačke delatnosti - Član 6, str. 2-3

⁴ Kako stoji u samom Zakonu, "Strategiju naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije se donosi za period od najmanje pet godina, a izmene i dopune Strategije vrše se po postupku predviđenom za njeno donošenje".

⁵ Programi od opšteg interesa za Republiku - Član 10, str. 4-5

⁶ Zakon o naučno istraživačkoj delatnosti, Član 11, str. 5-6

⁷ Nadležnost Nacionalnog saveta - Zakon o naučno istraživačkoj delatnosti, Član 14, str. 8

*naučnoistraživačkog rada sa odgovarajućim telima i institucijama u Evropi i svetu.*⁸ U okviru nadležnosti Ministarstva, stoji da *ostvaruje međunarodnu naučnu i tehnološku saradnju i stara se o povezivanju i uključivanju naučnoistraživačkih organizacija u evropski i međunarodni istraživački prostor.*⁹

Takođe, i u definisanju kriterijuma za vrednovanje nacionalnih instituta postoje stavke koje regulišu međunarodnu relevantnost i značaj mladih istraživača za rad i opstanak instituta. U tom smislu, nacionalni institut mora, između ostalog, da:

- *ima uspostavljenu i razvijenu međunarodnu naučnu saradnju;*
- *u dužem vremenskom periodu ostvaruje međunarodno priznate naučne rezultate;*
- *ima program razvoja obrazovnog i naučnoistraživačkog podmlatka;*¹⁰

2.2. Istraživači i strateški okvir naučnoistraživačkog rada

Da bi se pravilno mogao odrediti položaj koji mladi istraživači imaju u Srbiji i njihove mogućnosti nakon povratka iz inostranstva, neophodno je navesti kako se dolazi do statusa istraživača i koji mehanizmi državi stoje na raspolaganju da bi privukla i zadržala mlade istraživače u zemlji.

Prema *Pravilniku o postupku i načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača*, donetog 2008. godine, u članu 5. se navodi da „Istraživač u smislu Zakona, jeste lice sa najmanje visokom stručnom spremom, odnosno sa najmanje završenim osnovnim akademskim studijama, koje radi na naučnoistraživačkim i razvojnim poslovima i koje je izabrano u zvanje u skladu sa zakonom kojim se uređuje naučnoistraživačka delatnost“.

⁸ Nadležnost Odbora za akreditaciju: “Odbor za akreditaciju sprovodi postupak akreditacije svake četvrte godine (redovni postupak), ili u kraćem roku, na zahtev naučnoistraživačke organizacije, osnivača naučnoistraživačke organizacije ili Ministarstva (vanredni postupak), za naučnoistraživačke organizacije koje su upisane u Registar naučnoistraživačkih organizacija, kao i postupak za potvrđivanje ili oduzimanje statusa centra izuzetnih vrednosti.” Zakon o naučno istraživačkoj delatnosti, Član 18, str. 10.

⁹Ministarstvo - Zakon o naučno istraživačkoj delatnosti, Član 27, str. 14

¹⁰ “Nacionalni institut osniva se spajanjem dva ili više srodna instituta akreditovana i upisana u Registar naučnoistraživačkih organizacija koji vodi Ministarstvo, od pojedinih organizacionih delova jednog instituta, ili od organizacionih delova više instituta.” Zakon o naučno istraživačkoj delatnosti, Član 46v, str. 25.

Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine, između ostalog, ima za cilj da omogući uslove koje bi mlade istraživače potakle da ostanu u zemlji. Republika Srbija ovom Strategijom formalno prepoznaje značaj naučnoistraživačkog rada i istraživača za dalji razvoj zemlje, sa akcentom na zadržavanju postojećeg naučnoistraživačkog kadra, a posebno u stvaranju uslova za mladi istraživački kadar u cilju sprečavanja „odliva mozgova“.

U Strategiji se navodi¹¹:

Kako smo devedesetih godina videli odlaženje jednog broja najobrazovanijih kadrova iz Republike Srbije i već analizirali nepovoljnu demografsku strukturu naučne zajednice u Republici Srbiji, jasno je da je jedna od ključnih investicija u narednom periodu investiranje u ljude. Zbog izuzetno loše trenutne situacije, razvoj ljudskih resursa u nauci se mora kretati u nekoliko pravaca. Prvi pravac je program povratka istraživača iz dijaspore kroz složen projekat kraćih i dužih boravaka, zajedničkih projekata i umrežavanje istraživača. Drugi pravac je rana identifikacija i rad sa talentovanim mladim istraživačima a treći, dugoročni pravac je kroz promociju nauke među najmlađom i najširoj populacijom. Ova treća mera obezbeđuje ne samo veću javnu podršku naučnoj zajednici Republike Srbije, već je i najuspešniji način motivisanja dece za učenje i bavljenje naukom.

Ključni i zabrinjavajući podaci na kojima su zasnovane neke od mera Strategije su sledeći:

- Izdvajanja za nauku su u porastu u odnosu 2001. godinu, ali je udeo izdvajanja za nauku u BDP i dalje izuzetno nizak (0,5¹²);
- U strukturi istraživanja još uvek dominiraju osnovna istraživanja¹³ (vojska koja je nekada bila vodeći finansijer naučnih istraživanja više nije u mogućnosti da

¹¹ Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine, 5.3.2. Razvoj ljudskog kapitala (oko 33 miliona evra).

¹² Akcioni plan za sprovođenje strategije naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije – za period od 2014. do 2015. godine, koji je Vlada Srbije usvojila 29.1.2014, str. 5.

¹³ „Iz sredstava budžeta Republike Srbije u 2009. godini finansiran je 501 projekat osnovnih istraživanja za koje se izdvaja 50,2% ukupnih sredstava budžeta dodeljenih Ministarstvu za nauku i tehnološki razvoj (Grafik 1.5). Pored navedenih projekata, iz ovih sredstava Ministarstvo finansira i 471 projekat tehnološkog razvoja i 129 projekata inovacione delatnosti, za koje se izdvaja 39,2% sredstava sa razdela MNTR. Za razliku od Republike Srbije, u većini evropskih i najrazvijenih zemalja u svetu, ovaj odnos je

podrži razvojne projekte sa jedne strane, dok sa druge strane dolazi do gašenja velikih razvojnih centara¹⁴);

- U Republici Srbiji se malom količinom sredstava za naučna istraživanja pokriva veliki broj projekata, a čak 80% od izdvojenih sredstava u te svrhe ide na plate istraživača. Pored toga, opremanje koju je nakon 20 godina odsustva bilo kakvih ulaganja, uloženo 27 miliona evra, nije dovoljno iskorišćena, jer nedostatak sredstava za svakodnevno funkcionisanje dovodi do toga da se nova oprema ne koristi punim kapacitetom, a u nekim slučajevima se ne koristi uopšte¹⁵;
- Starosna piramida pokazuje da je u Srbiji mali broj mladih istraživača i veliki broj istraživača pred penzijom;
- U Republici Srbiji se ne štiti intelektualna svojina (na primer, u periodu od 2003. do 2007. u oblasti tehnološkog razvoja realizovano je preko 3.400 tehničkih rešenja dok je broj prijavljenih patenata od strane naučnoistraživačkih organizacija u periodu od 2003. do 2009. godine iznosio zanemarljivih 54 prijavljenih patenata¹⁶).

Nešto više o ključnim pokazateljima u srpskoj nauci će biti rečeno u sledećem poglavlju, u kome se iznose egzaktni podaci o stanju nauke, mogućnostima umrežavanja i korišćenju dostupnih programa.

3. INFRASTRUKTURA: ULAGANJE, KAPACITETI I UMREŽENOST

3.1. Osnovni pokazatelji stanja nauke u Srbiji – kontekst rada mladih istraživača

Prema istraživanju „Razvoj srpske nauke u svetlu evropskih integracija“ (Kutlača i dr. 2011) Srbija je 2005. godine trošila 11,83 evra po stanovniku za aktivnosti naučnoistraživačkog i istraživačkorazvojnog sistema (dalje u tekstu kao skraćenica NIIR), što je čak 35 puta manje nego tadašnji prosek u državama EU, koje su trošile oko

obrnut, i izdvajanja za primenjena istraživanja zauzimaju veći deo državnog budžeta.“ (Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 110/05 i 50/06 – ispravka, str. 7-8).

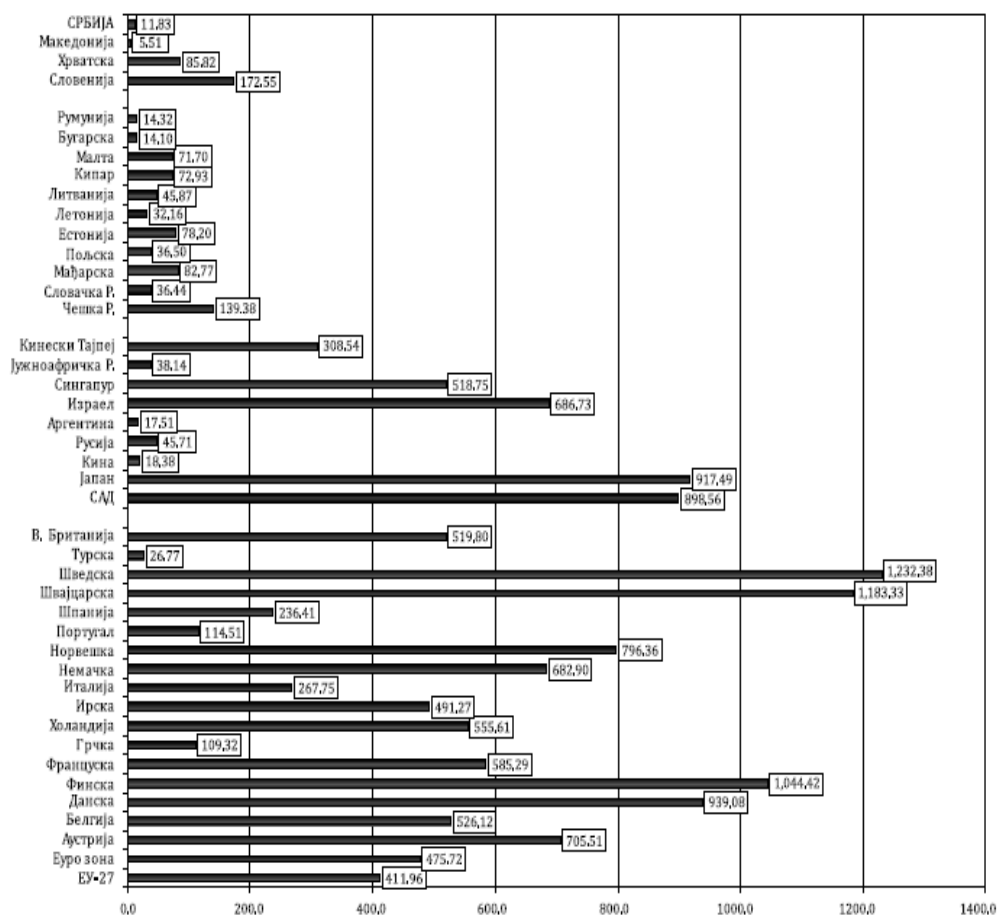
¹⁴ Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 110/05 i 50/06 – ispravka, str. 6.

¹⁵ Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 110/05 i 50/06 – ispravka, str. 8.

¹⁶ Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 110/05 i 50/06 – ispravka, str. 11.

412 evra po stanovniku. Prema ovom parametru, Srbija se nalazila među zemljama najnižim izdvajanjem za NIIP u Evropi, tačnije, jedino je Makedonija u tom periodu ulagala manje sredstava u NIIP aktivnosti od Srbije (Slika 1).

Slika 1: Troškovi za IR po stanovniku u EUR za 2005. godinu¹⁷

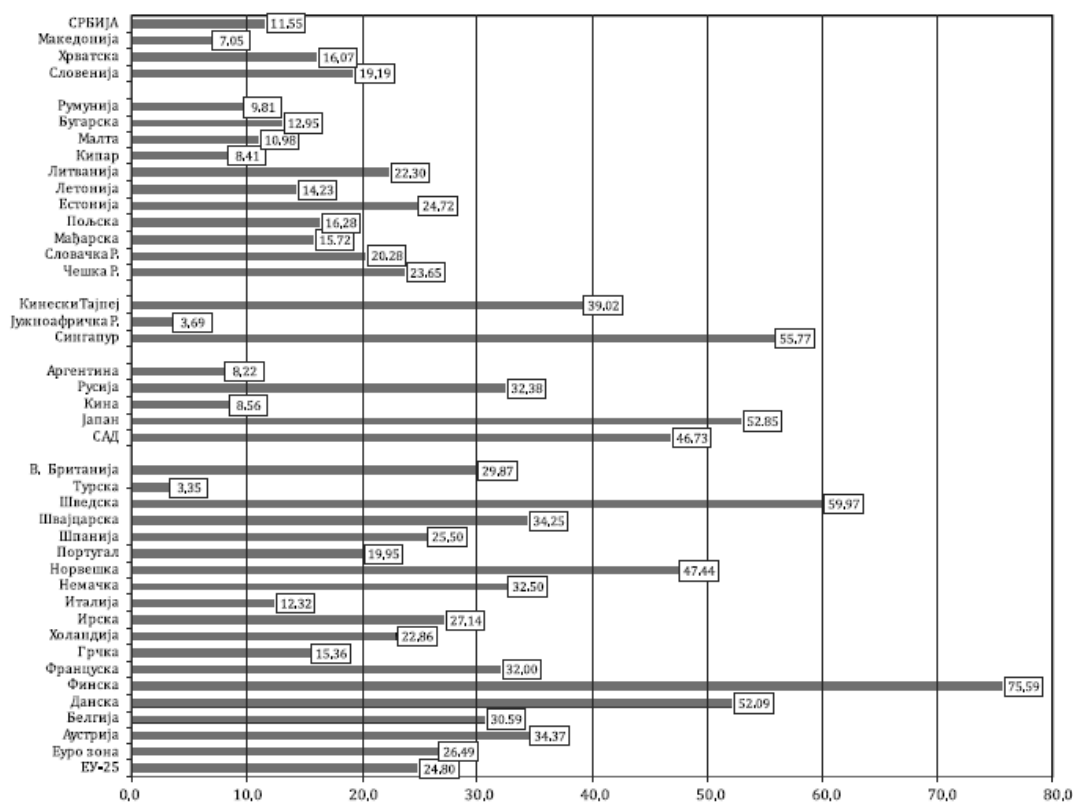

Kada se tome pridoda i indikator angažovanosti ljudskog resursa u NIIR sistemu u 2005, koji se meri kao udeo istraživača sa punim radnim vremenom (FTE- Full Time Equivalent) na 10.000 stanovnika, Srbija sa ukupno 8 600 FTE istraživača ima skor od 11,5. Poređenja radi, od zemalja u regionu, veći skor su tada imale Slovenija sa 19,19, Hrvatska sa 16,17, i Bugarska sa 12,95, dok su ispod Srbije bile Rumunija sa 9,81 i Makedonija sa skorom od 7,05. Ilustrativnosti radi, navešćemo da je prosečan broj FTE istraživača na 10.000 stanovnika u EU u 2005. bio 24,8, a da je zemlja sa najvećim brojem FTE istraživača bila Finska sa skorom od čak 75,59 (Slika 2).¹⁸

¹⁷ Tabela preuzeta od: Kutlača i dr. 2011, str. 38.

¹⁸ Svi podaci se odnose na 2005. godinu

Slika 2: Broj istraživača (FTE) na 10.000 stanovnika za 2005. godinu¹⁹

S obzirom da nam statistika za udeo broja istraživača meren ekvivalentom punog radnog vremena nije dostupna za noviji period, možemo pogledati trendove rasta broja istraživača angažovanih u oblasti istraživanja i razvoja u odnosu na milion stanovnika u Srbiji prema zemljama koje smo iz prethodnog istraživanja iskoristili u uporednoj analizi. Kada pogledamo *Tabelu 1* jasno je da Srbija beleži značajan rast broja istraživača²⁰, ali da on ipak nije dovoljno velik, naročito ukoliko se uzme u obzir potreba da se zemlja brže razvija, a da je upravo naučnoistraživački sistem značajan faktor privrednog, ali i ukupnog društvenog razvoja. To upravo i dokazuje korespondencija broja istraživača i stepena privredne razvijenosti zemalja EU. Takođe, možemo zaključiti da se trendovi nastavljaju kod svih, pa je Makedonija opet na začelju, iako nedostaju podaci za poslednje tri godine. Mali broj istraživača i zabeležen trend u tri registrovane godine dovoljni su razlozi za takvu tvrdnju, a Finska je i dalje daleko odmakla od zemalja koje smo upoređivali (videti *Tabelu 1*).

¹⁹Tabela preuzeta od: Kutlača i dr. 2011, str. 39.

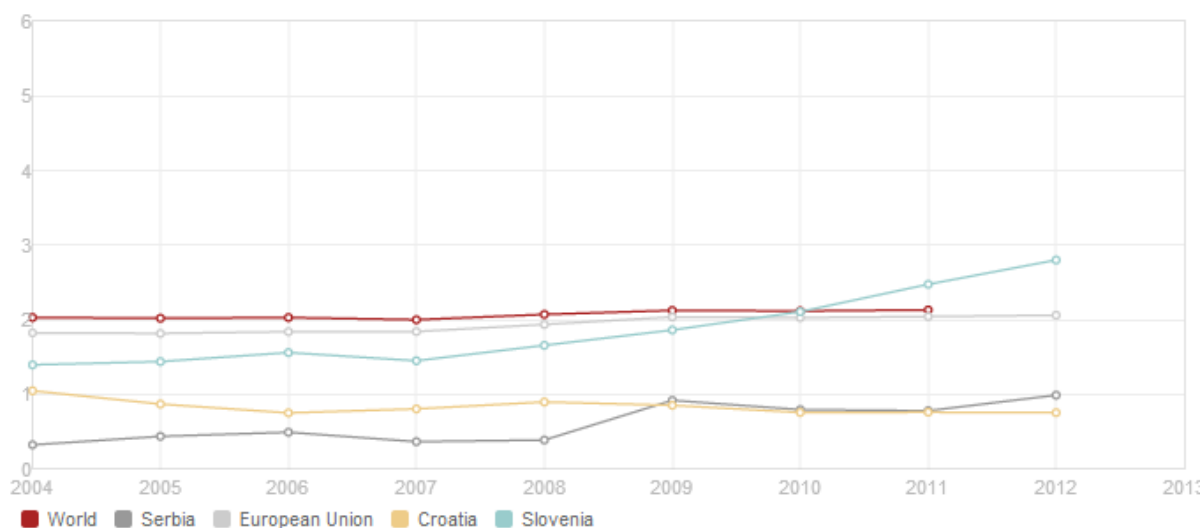
²⁰Prema nekim podacima u Srbiji je u 2013. godini bilo 15.140 istraživača na poslovima istraživanja i razvoja (Sandra Gucijan, *Na začelju Evrope po broju istraživača*, Politika 31.01.2013). To znači da bi prema istom kriterijumu koji koristi Svetska banka bilo nešto više od 2 000 istraživača, te se može reći da se ovaj trend rasta i dalje nastavlja.

Tabela 1 – Broj istraživača angažovanih u oblasti istraživanja i razvoja u odnosu na milion stanovnika²¹

Zemlja	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Srbija	896.4	1,022.3	1,076.5	1.138,7	1.221	1.235,5
Hrvatska	1,402.7	1,536	1,593.4	1,637.6	1,583.6	1,552.7
Slovenija	3.0938	3.459,8	3.642,4	3.749,8	4.255,2	4.397,6
Rumunija	854.3	883	879.4	904.8	737.3	828.1
Makedonija	495.1	461.2	425.1	/	/	/
Finska	7,369.2	7,686.5	7,644	7,717.5	7,422.9	7482.3
EU	2,920.5	3,063.1	3,124.8	3,210.8	3,223.8	3,155.7

Ukupno ulaganje Srbije u nauku takođe beleži rast od 2005. godine. Ovaj rast investiranja je primetan, iako cilj o izdvajanju 3% BDP za istraživanje i razvoj postavljen Lisabonskom strategijom deluje nedostižan. Kada je reč o ovom indikatoru, nemamo potpuno pouzdane podatke jer se u različitim izvorima nalaze različiti procenti. Prema podacima Svetske banke²², Srbija je 2004. godine u svrhe istraživanja i razvoja ulagala 0,3% društvenog bruto proizvoda, a 2012. godine taj procenat je iznosio 1% (*Slika 3*).

Slika 3: Ulaganja u istraživanja i razvoj²³

²¹ Baza podataka Svetske banke: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.SCIE.RD.P6/countries/RS-EU-B8-MK-SI-RO-FI?display=graph>, pristupljeno 1. septembra u 11:48

²² Indikator je ovde kategorizovan kao „ulaganja u istraživanja i razvoj (research and development expenditure (% of GDP))”

²³ Izvor Svetska banka: <http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS/countries/1W-RS-SE-HR-SI?display=graph> pristupljeno 02.9.2014 u 1:41h

Domaći izvori tvrde da udeo za nauku i razvoj od 2004. do 2009.²⁴ godine nije prelazio 0,3%, da je između 2010. i 2012. godine bio negde oko 0,3%²⁵, a da je u poslednje dve godine 0,5%²⁶. Ovako malo ulaganje u nauku i razvoj u Srbiji garantuje stagnaciju u svakom segmentu naučne delatnosti.

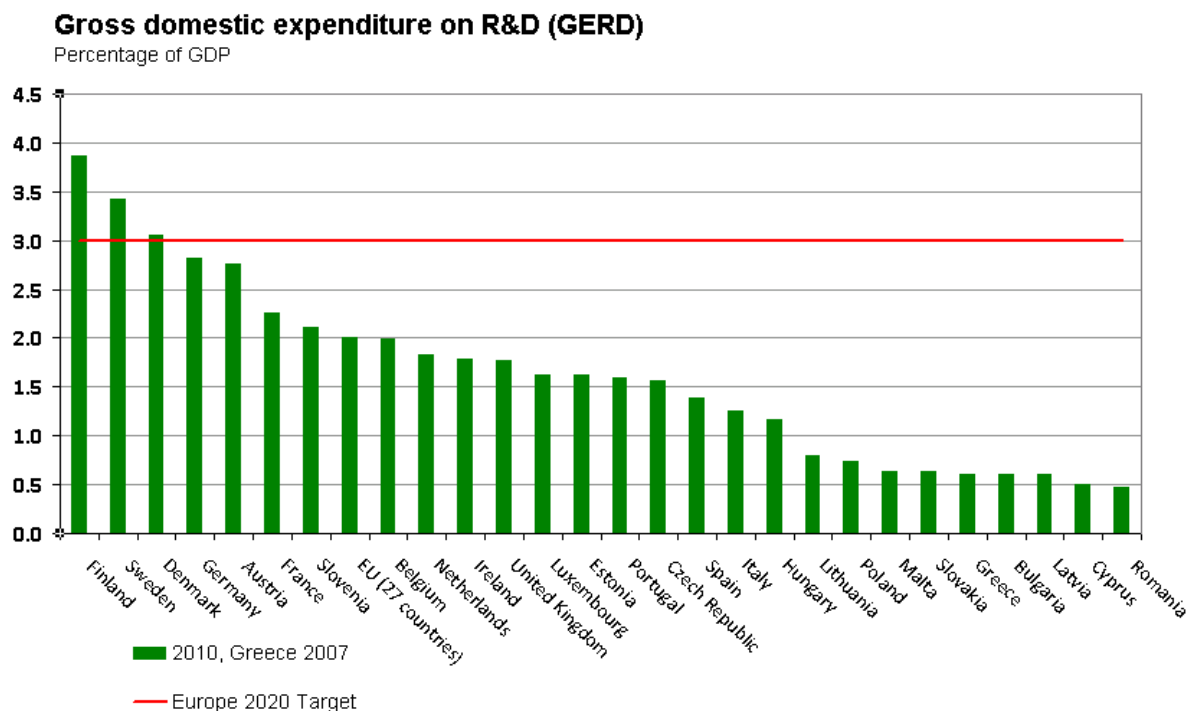
Godinama zapostavljena naučna infrastruktura ne može da računa na podsticaj u vidu većih ulaganja. Iako je Strategijom naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine predviđeno značajno povećanje za tu svrhu, čak 400 miliona evra novih investicija, trend rasta ulaganja i ukupno ulaganje u prethodnoj i ovoj godini pokazuju da je takav cilj neostvariv. Koliki je značaj unapređivanja nauke i tehnologije očigledno je u platformi Evropa 2020, koja predstavlja viziju Evrope 21. veka. Nauka, tehnologija i inovacije su značajni pokretači za strategiju razvoja Evrope, a jedan od glavnih ciljeva za ostvarivanje ukupnog društvenog razvoja je dostizanje 3% BDP ulaganja u ove oblasti u svim zemljama članicama do 2020. godine. Svakako, nisu sve članice ni blizu ostvarenja ovog cilja, ali je zanimljivo porediti procenat izdvajanja za nauku među članicama, imajući u vidu društveni standard svake od njih (*Slika 4*).

²⁴ Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine, 2010, str. 4.

²⁵U Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, objavljenoj 2012, stoji podatak da su „ukupna ulaganja u Republike Srbije za prosvetu, istraživanje i razvoj (su) ispod proseka EU u relevantnom odnosu (3,5% BDP, naspram oko 6% u zemljama OECD)“ - str. 37.

²⁶ Akcioni plan za sprovođenje strategije naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije – za period od 2014. do 2015. godine, koji je Vlada Srbije usvojila 29.1.2014, str. 5.

Slika 4: Ukupno ulaganje u istraživanja i razvoj država članica EU za 2010. (Grčka za 2007.)²⁷

3.2. Mogućnosti srpskih istraživača u evropskom prostoru

Prema poslednjim podacima u Srbiji je ukupno 100 akreditovanih fakulteta i univerziteta²⁸, 60 akreditovanih instituta²⁹ i 6 akreditovanih centara izuzetnih vrednosti³⁰.

Uključivanje zemlje u evropski istraživački prostor, saradnja između istraživačkih organizacija, unapređivanje istraživačkih kapaciteta kroz razmenu tehnologije i najnovijih znanja, konstantna razmena kadrova i podsticaj prostorne mobilnosti istraživača su nužni uslovi za podsticaj naučnoistraživačke delatnosti i izgradnju kapaciteta za kontinuiran i stabilan razvoj.

²⁷ Eurostat:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/science_technology_innovation/introduction, pristupljeno: 02.9.2014. u 8:47h

²⁸ Dostupno na:

http://www.mpn.gov.rs/images/content/akreditacija_NIO/Akreditovani_fakulteti_i_univerziteti-2014_02.pdf

²⁹ 32 istraživačko-razvojna instituta i 28 naučnih instituta. Dostupno na:

http://www.mpn.gov.rs/images/content/akreditacija_NIO/Akreditovani_instituti-2014_02.pdf

³⁰ Dostupno na:

http://www.mpn.gov.rs/images/content/akreditacija_NIO/Akreditovani_centri_izuzetnih_vrednosti-2014_02.pdf

Nosioци takvog razvoja su međunarodni naučnoistraživački projekti. Srbija je u poslednjih desetak godina učestvovala u nekoliko značajnih međunarodnih projekata, a prema podacima dostupnim na sajtu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, najvažniji među njima su:

1. **Objedinjeni istraživački centar** (TheJointResearch Centre - JRC), koji je pokrenuo generalni direktorat Evropske komisije. Misija OIC je da obezbedi naučnu i tehničku podršku nastanku, razvoju, primeni i kontroli politika Evropske unije. Kao servis Evropske komisije, OIC je referentni centar nauke i tehnologije EU. Blizak procesu nastanka propisa, OIC služi zajedničkim interesima zemalja članica EU, pri čemu je nezavisan od privatnih i nacionalnih interesa.

Objedinjeni istraživački centar čini 7 naučnih instituta smeštenih u 5 zemalja (Belgija, Nemačka, Italija, Holandija i Španija), sa širokim dijapazonom laboratorija i jedinstvenom istraživačkom opremom. Zahvaljujući razvijenoj saradnji, pristup ovim laboratorijama je omogućen velikom broju naučnika iz partnerskih organizacija. OIC ima oko 2750 zaposlenih i godišnji budžet od oko 330 miliona evra iz Sedmog okvirnog programa za istraživanje i razvoj EU. Na tržištu OIC zarađuje pružanjem usluga Evropskoj komisiji, industriji, lokalnoj samoupravi i dr.

OIC, sufinansiranjem, omogućava istraživačima iz Srbije da učestvuju na radnim sastancima koji se organizuju u okviru projekata koje realizuju instituti OIC. Takođe, istraživači iz Srbije imaju mogućnost da budu angažovani u institutima OIC.

1a. Sedmi okvirni program Evropske zajednice za istraživanje, tehnološki razvoj i ogledne aktivnosti(SeventhFrameworkProgramme – FP7);

Srbija je učestvovala u Sedmom okvirnom programu (7OP)³¹ koji je realizovan u periodu od 2007. do 2013. Sedmi okvirni program (7OP) povezuje sve inicijative EU u oblasti istraživanja, kao što su Okvirni program konkurentnost i inovacije, Programi obrazovanja i obučavanja, kao i Strukturni i Kohezioni fondovi za regionalno približavanje, igrajući važnu ulogu u dostizanju privrednog rasta, konkurentnosti i zaposlenosti. Takođe je i noseći stub Evropskog istraživačkog

³¹ <http://www.mpn.gov.rs/medjunarodna-saradnja/naučna-saradnja/513-l-fp7-l>

prostora. 7OP je osnovni mehanizam finansiranja istraživanja u periodu 2007-2013. godine i raspolaže budžetom od 50,5 milijardi evra.

Široko polje ciljeva 7OP se može grupisati u četiri kategorije: Saradnja (Cooperation), Ideje (Ideas), Ljudi (People) i Kapaciteti (Capacities). Za svaku oblast pripremljen je specifičan program koji pokriva osnovne oblasti istraživačke politike EU. Svi programi su usmereni ka promociji i podsticanju istraživačke izvrsnosti u EU.

Novi Okvirni program Evropske unije za istraživanje i inovacije je *Horizont 2020*, koji će trajati od 2014. do 2020. Ovim projektom se otvara nova faza integracije naučne zajednice evropskog istraživačkog prostora, a naučnoistraživačke grupe i organizacije iz Srbije će ravnopravno moći da konkurišu za finansiranje projekata iz široko definisanog polja rešavanja velikih društvenih izazova i tehnološkog razvoja.³² Jedan od ciljeva projekta je i unapređivanje karijera istraživača, podsticanje njihove mobilnosti, i umrežavanje nacionalnih fondova koji finansiraju istraživanje i inovacije. Projekat *Horizont 2020* raspolaže budžetom od 80 milijardi evra.³³

- 2. NATO Program Nauka za mir i bezbednost** (Science for Peace and Security - SPS) osnovan je u 2006. godini, u nameri da doprinese bezbednosti, stabilnosti i solidarnosti između nacija, primenom najsavremenijih tehničkih ekspertiza, kao i da pospeši saradnju u svim partnerstvima baziranim na inovacijama i civilnoj nauci.

Srbija je članica ove organizacije od decembra 2006. godine, a Vlada Republike Srbije je 27. jula 2007. potpisala Prezentacioni dokument u vezi učešća RS u Programu Partnerstvo za mir, kojim se obavezala na okvire saradnje sa NATO-om u oblasti nauke i tehnologije.

Trenutno, naučnici i eksperti iz Srbije angažovani su na problemima bezbednosti, a prvenstveno u oblastima odbrane od hemijskih, bioloških, radioloških i nuklearnih agensa, na borbi protiv terorizma, odbrani od vremenskih nepogoda i sprečavanju prirodnih katastrofa.³⁴

³² Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS nadležno je za Horizont 2020 i pruža podršku za sve programske blokove i teme programa kroz mrežu nacionalnih kontaktnih osoba.

³³ <http://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/>

³⁴ http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50100.htm

3. **COST – Evropski program za saradnju u domenu naučnih i tehnoloških istraživanja**³⁵ (EuropeanCo-operation in the Field of Scientific and Technical Reserch) je međuvladin okvir za evropsku saradnju u domenu naučnih i tehnoloških istraživanja, koji omogućava da se istraživanja, koja se finansiraju na nacionalnom nivou, a u čijoj realizaciji učestvuje najmanje pet institucija iz zemalja članica, koordiniraju na evropskom nivou. Srbija je članica COST od 2001. godine.
4. **EUREKA**³⁶ je evropski orijentisana mreža za istraživanje i razvoj, čiji su ciljevi: povećanje produktivnosti i konkurentnosti evropske industrije i ekonomije na svetskom tržištu, saradnja industrije, malih i srednjih preduzeća, inovacionih organizacija, instituta i univerziteta u okvirima i izvan nacionalnih granica, razvoj tržišno orijentisanih evropskih tehnologija, usluga i proizvoda. U međunarodnoj Eureka inicijativi učestvuje 40 zemalja i Evropska Komisija, sa kojima realizatori iz Srbije mogu sastaviti konzorcijum. Srbija je članica EUREKA od 2002.
5. **TEMPUS – TempusiErasmusMundus** su programi kojima se podstiče jačanje i unifikacija evropskog obrazovnog prostora. Tempus prvenstveno „pomaže reformu i modernizaciju visokog obrazovanja u partnerskim zemljama“ time što doprinosi da trendovi obrazovanja EU definisani Lisabonskom platformom i Bolonjskim procesom postanu integralni deo zemalja koje nisu članice EU (tzv. partnerske zemlje kojih je trenutno 26). ErasmusMundus s druge strane, veću pažnju pridaje intenziviranju mobilnosti u visokom obrazovanju putem razmene studenata i nastavnika između EU i ostalih zemalja. Razmena podrazumeva nastavak školovanja na nekoj od visoko školskih institucija EU za pripadnike partnerskih zemalja (zemlje koje nisu članice EU) i obratno, uključivanje u proces obrazovanja studenata i nastavnika iz EU neke od partnerskih zemalja.

Evropska unija obezbeđuje stipendije kako za državljane partnerskih zemalja koji su primljeni na ErasmusMundus master i doktorske studije u zemljama Evropske unije, tako i za EU državljane koji će studirati na partnerskim univerzitetima. Svi ErasmusMundus master i doktorski programi vode ka dobijanju dvostruke ili

³⁵ <http://www.mpn.gov.rs/medjunarodna-saradnja/naucna-saradnja/526-l-cost-l>

³⁶ <http://www.mpn.gov.rs/medjunarodna-saradnja/naucna-saradnja/514-eureka>

višestrukih diplome pošto je studiranje na barem dva univerziteta unutar konzorcijuma obavezno.³⁷

Prema podacima Tempus kancelarije u Beogradu, od 2009. do 2013. godine ove programe je iskoristilo 102 studenta doktorskih studija i 32 postdoktoranta za razmenu istraživača, dok je 21 student otišao na doktorske studije u inostranstvo. Ne postoje posebni podaci za društvene i humanističke nauke.

6. REGIONALNI PROGRAM PODRŠKE ISTRAŽIVANJIMA U OBLASTI DRUŠTVENIH NAUKA NA ZAPADNOM BALKANU (RRPP) - RRPP vodi Institut za Centralnu i Istočnu Evropu Univerziteta u Friburgu, uz finansijsku podršku Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC). Ovaj program pruža platformu za regionalnu i međunarodnu saradnju u oblasti društvenih nauka, nudi finansijsku podršku za sprovođenje regionalnih istraživačkih projekata, omogućavajućanje istraživačkih kapaciteta i uspostavljanje bliže saradnje između istraživača i kreatora politika.

Program se realizuje kroz tri povezane celine:

1. Finansiranje i promovisanje regionalnih istraživanja
 - Obezbeđivanje finansijskih sredstava za sprovođenje regionalnih projekata usmerenih na reformske procese u regionu.
2. Internacionalizacija kroz jačanje kapaciteta i umrežavanje istraživača
 - Organizovanje metodoloških i tematskih treninga koje vode međunarodni i regionalni stručnjaci i mentori;
 - Organizovanje naučnih konferencija i drugih događaja.
3. Povezivanje istraživača i kreatora javnih politika
 - Promocija i unapređenje statusa društvenih nauka na Zapadnom Balkanu;
 - Korišćenje rezultata istraživanja u procesima kreiranja javnih politika unapređenjem dijaloga između ključnih aktera: istraživača, univerziteta, ministarstava, donosioca odluka, akademskih radnika, think-tank organizacija, organizacija civilnog društva, medija, izdavačkih kuća i međunarodnih donatora.

³⁷ <http://www.tempus.ac.rs/sr/erasmus-mundus/o-programu-2/>

Realizacija programa započeta je 2008. godine. Od tada je sprovedeno 50 istraživačkih projekata (26 regionalnih i 24 nacionalna), vrednih 3,7 miliona švajcarskih franaka. Organizovano je 19 regionalnih treninga, sa preko 300 učesnika, koje su vodili međunarodni stručnjaci za istraživačke metode i upravljanje projektima, kao i šest međunarodnih naučnih konferencija koje su okupile preko 670 istraživača iz regiona i sveta. Pored toga, u svakoj od zemalja Zapadnog Balkana pokrenut je dijalog o javnim politikama u oblasti društvenih nauka (*National Policy Dialogue*), obuhvativši veliki broj relevantnih aktera. U periodu od 2014. do 2016. godine RRPP će podržati 21 istraživački projekat.

RRPP je prisutan u Srbiji od 2010. godine. Lokalna kancelarija u Srbiji je Institut ekonomskih nauka iz Beograda. U periodu od 2010. do 2013. godine u Srbiji je sprovedeno 16 projekata vrednih oko 1 milion švajcarskih franaka, u čijoj realizaciji je učestvovalo preko 125 istraživača. U periodu od 2014. do 2016. godine, naučno—istraživačke organizacije iz Srbije biće vodeći partneri na 8 regionalnih istraživačkih projekata u čijoj realizaciji će učestvovati preko 100 istraživača.

Srbija je potpisnica i niza programa **multilateralne saradnje** kao što su Centralnoevropska inicijativa (CEI) i Organizacija za crnomorsku ekonomsku saradnju (Organization of the Black Sea Economic Cooperation - BSEC)³⁸, ali i brojnih programa **bilateralne saradnje**. Trenutno su aktuelni programi sa sledećim zemljama:

- Portugalija,
- Nemačka (jedan program: Deutscher Akademischer Austauschdienst – DAAD),
- Belorusija,
- Francuska (dva programa: MFA i CNRS),
- Italija,
- Kina,
- Slovenija,
- Slovačka,
- Španija,
- Mađarska,
- Hrvatska.

³⁸ <http://www.mpn.gov.rs/medjunarodna-saradnja/naucna-saradnja/multilateralala>

Dakle, ovo su glavni programi preko kojih se stvara mreža saradnje između istraživača iz Srbije i istraživača iz EU i ostalih zemalja sveta. Postoje mnogi programi koji takođe utiču na razgranavanje ove mreže, ali bi analiza i tih programa saradnje zahtevala posebnu studiju. Takođe, ovde nismo u prilici ni da analiziramo status istraživača društvenih nauka u svakome od programa, ali nećemo propustiti priliku da barem pomenemo neke od rezultata. Uzećemo primer najznačajnijeg za ovaj predmet, a to je među pomenutim programima sigurno *Sedmi okvirni program*. Prema podacima dostupnim u studiji *Razvoj srpske nauke u svetlu evropskih integracija*, može se videti da je broj projekata koji pripadaju oblasti društvenih nauka u FP7 manji nego programi drugih naučnih oblasti. Na primer, u okviru specifičnog programa „Kapaciteti“, broj projekata koji su „prešli prag“ je 7³⁹ (od ukupno 44 prijave), dok je još manji procenat istraživačkih projekata u programu „Kooperacija“, jer je samo jedan projekat odobren od ukupno 484 prijavljenih projekata iz naše zemlje.⁴⁰ Ovde treba napomenuti da je vidljiv nedostatak kapaciteta istraživačkih institucija u Srbiji i potreba za boljom pripremom predloga projekata, jer je njihova uspešnost, merena udelom broja prihvaćenih projekata u ukupnom broju prijavljenih u istoj oblasti, tek 1,02% (od 84 prijave jedna je prihvaćena)⁴¹.

Šire sagledano, angažovanost istraživača iz oblasti društvenih nauka na projektima koje ne finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, nije visoka. Od 626 istraživača iz ove oblasti, koliko je obuhvatilo istraživanje kapaciteta, praksi i problema naučnoistraživačke zajednice u Srbiji, više od polovine nije učestvovalo na projektima drugih donatora (54,6%), 15,2% ispitanika je učestvovalo na jednom, a 30,2% na dva takva projekta. Slično je i sa drugim istraživačkim praksama ispitanika. Naime, samo 24% ispitanika je objavilo jedan ili dva rada u nekom svetskom časopisu⁴², a broj ispitanika koji nisu učestvovali na međunarodnim konferencijama⁴³ (63,5%), je znatno veći od onih koji jesu (36,5%) (Cvetičanin, Petrović, 2013, str. 41). Ovakvi rezultati ukazuju na potrebu za unapređivanjem kapaciteta naučnoistraživačke zajednice u Srbiji, i to u svim oblastima naučne aktivnosti – jačanju programa obuke istraživača u

³⁹ Kategorizovane pod „Science in Society“

⁴⁰ Kategorizovane pod „Socio-economicsciencesandHumanities“

⁴¹ Podaci se odnose na projektni ciklus od 2007-2010. Tebele na stranicama 131-132

⁴² Ovde se ne ubrajaju zemlje iz regiona jugoistočne Evrope koje su se tretirale kao zemlje iz okruženja.

⁴³ I u ovom slučaju su zemlje jugoistične Evrope isključene.

domenima pisanja predloga projekata međunarodnog nivoa, učenja i usavršavanja znanja stranih jezika, pristupa vodećoj stručnoj literaturi, obuke za korišćenje naprednih programa za obradu podataka itd.

Ovo ne znači da je nivo naučnoistraživačke aktivnosti u nacionalnom okviru beznačajan, naprotiv, on je baza u svakoj zemlji i ključan je u obrazovanju naučnog kadra i generalno, produktivnosti naučne zajednice. Međutim, međunarodni istraživački prostor je primarna sfera za razmenu znanja, razvoj kapaciteta i inovacija, i bez intenzivne interakcije nema pravog progressa u nauci. Naučna produkcija koja nema međunarodnu relevantnost je manje uticajna i manje važna.

Na kraju, ne treba ispustiti iz vida da perspektiva unapređivanja institucionalnih šansi za poboljšanje položaja istraživača iz oblasti društveno-humanističkih nauka u ovom trenutku ne izgleda sjajno, jer ako pogledamo nacionalne prioritete u domenu nauke i tehnologije u Srbiji za period 2010-2015. godine (oblasti su: biomedicina, novi materijali i nanonauke, zaštita životne sredine i klimatske promene, energetika i energetska efikasnost, poljoprivreda i hrana, informacione i komunikacione tehnologije, unapređivanje donošenja državnih odluka i afirmacija nacionalnog identiteta⁴⁴), videćemo da se društvene i humanističke nauke ne pominju.⁴⁵

3.3. Migracije istraživača – pro et contra

„Odliv mozgova“ definiše se kao „gubitak zemlje odlaskom naučnika, istraživača, inženjera, kulturnih radnika i drugih visokokvalifikovanih građana“⁴⁶. Migracije koje se uočavaju među mladim ljudima visokog akademskog obrazovanja i sposobnosti mogu da budu trajne ili privremene⁴⁷:

⁴⁴ Strategija naučno i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine, objavljene 01. februara 2010. godine

(Izvor: http://apv-nauka.ns.ac.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=73:strategija-naunog-i-tehnologog-razvoja-republike-srbije-za-period-od-2010-do-2015-godine&catid=8:tehnoloki-razvoj&Itemid=17, pristupio 21. maja 2014. godine)

⁴⁵ Oblast društveno-humanističkih nauka kao jedan od fokusa na listama nacionalnih prioriteta najrazvijenijih zemalja sveta se nalazi na listi Fransuske (društveno-ekonomske i humanističke nauke), Japana (Društvena infrastruktura, pa i Multidisciplinarna istraživanja) i EU (Društveno-ekonomske i humanističke nauke).

⁴⁶ Odliv mozgova iz Srbije - problemi i moguća rešenja, Maj 2010. godine, Grupa 484, str. 4

⁴⁷ Ibid.

- Pod **trajnim migracijama** podrazumevaju se migracije u kojima mladi ljudi napuštaju zemlju i ne vraćaju se u nju, već svoj naučnoistraživački potencijal stavljaju u službu razvoja zemalja u koje su otišli.
- Pod **privremenim migracijama** podrazumevaju se migracije u kojima mladi ljudi odlaze na dalje usavršavanje i sticanje znanja u inostranstvu, nakon čega se vraćaju u zemlju i u njoj nastavljaju da se bave naučno istraživačkim radom.

Na to kakve će prirode biti migracije utiču razni faktori unutar same zemlje, ali se oni najčešće dele u dve grupe, u grupu faktora koji privlače i zadržavaju u zemlji i koji se nazivaju “pull faktori”, i grupu faktora koji podstiču na odlazak, pa se shodno efektu nazivaju “push faktori”⁴⁸. Lako je pretpostaviti da prvu grupu faktora sačinjavaju pozitivne socio-ekonomske okolnosti i tradicionalno važni društveni odnosi, a da na drugoj strani stoje negativni faktori iz domena društvene, političke i ekonomske sfere.

Tako se kao podsticajni faktori za ostanak u Srbiji pojavljuje najšire definisan kvalitet života – društveni život, kultura, obrazovanje, stanovanje - zatim, sigurnost posla i dobri radni odnosi, porodica itd. Kada je reč o “push faktorima”, na prvom mestu su loša socio-ekonomska situacija u zemlji, neefikasna državna uprava, korumpirane i oligarhijski organizovane strukture društva koje nastoje da eliminišu kritički orijentisanu elitu, te okupiraju i javni i privatni sektor. Zatim, navode se slaba spoljnoekonomska saradnja koja određuje i stepen razmene znanja na internacionalnom nivou, ali i neefikasna upotreba i organizacija znanja (merena kroz „odliv mozgova“, angažovanje žena kao radne snage, naslanjanje na profesionalni menadžment, te odnos zarade i produktivnosti).

Iako je Republika Srbija izgradila čitav niz mera kojima se bori protiv odliva mozgova, u istraživanjima koja je sprovelo Udruženje studenata doktorskih studija i mladih istraživača Univerziteta u Novom Sadutokom 2010, 2011. i 2012. godine, uočljivo je da u Srbiji još uvek dominiraju tzv. *Push*faktori⁴⁹. Prepreke na koje istraživači nailaze ukoliko se odluče na nastavak studija i dalje usavršavanje u zemlji nakon završenih studija u inostranstvu nisu lako premostive.

⁴⁸ Ibid, str. 9

⁴⁹ Pregled na <http://doktoranti.org.rs/dokumenti/>, (pristupljeno 25.6.2014.)

- Nepoklapanje lokalnih zakona o sticanju znanja sa zakonima o sticanju znanja u zemljama EU ili u svetu, odnosno obaveza polaganja diferencijalnih ispita kako bi bilo moguće nastaviti dalje usavršavanje u zemlji, te manjak multidisciplinarnih oblasti i nepriznavanje zvanja stečenih u inostranstvu za radove koji su rađeni koautorski;
- Neefikasnost tržišta rada (slabe šanse za dobijanje radnog mesta koje je adekvatno sposobnostima i znanjima, slaba mogućnost napredovanja, politizacija prilikom izbora kandidata za određena radna mesta i mogućnosti napredovanja, neusklađenost broja studenata na doktorskim studijama sa potrebama na tržištu rada);
- Niske mogućnosti uključivanja u istraživanja i angažovanja na domaćim i međunarodnim projektima.

Prema nalazima studije Instituta ekonomskih nauka, istraživači u Republici Srbiji koji se nalaze na doktorskim studijama se suočavaju sa velikim opterećenjem u nastavi i nauci (Valić Nedeljković, Kmezić, 2013, str. 126). Studenti koji su angažovani kao asistenti i demonstratori na fakultetima pored obaveze pohađanja nastave i polaganja ispita na doktorskim studijama, imaju obavezu učestvovanja u nastavi. Zatim, obavezni su da učestvuju istraživačkim projektima, koji ponekad nisu u vezi sa izabranim poljem doktorskih studija. Na kraju, tu su i pisanja udžbenika koji oduzimaju vreme, a kasnije se često i ne koriste u nastavnom programu.

Vrednovanje naučnog rada mladih istraživača je još jedna prepreka napredovanju, kako navode sami istraživači. Prema Pravilniku o postupku i vrednovanju, mladi doktoranti mogu da dobiju zvanje istraživača-saradnika i više, ukoliko ispunjavaju uslove tog pravilnika po pitanju angažovanja na naučnim istraživanjima i objavljivanjaradova u stručnim naučnim časopisima sa SSCI liste. Međutim, postavljeni uslovi su teško dostižni, ukoliko se uzmu u obzir rokovi objavljivanja u časopisima sa SSCI liste ⁵⁰, mogućnosti učešća na konferencijama⁵¹ itd.

⁵⁰„Imajući u vidu tempo rada redakcija međunarodnih časopisa u kojima se za objavljivanje čeka minimalno godinu dana, postavlja se pitanje usklađenosti zahteva za objavljivanjem rada na SSCI listi sa dinamikom pisanja dokorskog rada i rokovima za završetak studija i izbora u zvanje“, Zaključci i preporuke sa Okruglog stola o položaju mladih istraživača održanog u Novom Sadu, 24. februara 2012. godine, str. 1

Pored toga, postoje problemi u načinu organizovanja doktorskih studija, zabeleženi u anketi koju je sproveo Udruženje studenata doktorskih studija i mladih istraživača Srbije⁵²:

- Iako se odnos sa mentorom ocenjuje kao dobar, jako mali broj studenata može da se osloni na svog mentora prilikom izrade rada. Sa mentorima najčešće kontaktiraju jednom u toku meseca ili manje. Takođe, mentori retko učestvuju u izradi naučnih tekstova za publikacije, već se na njih samo potpišu kao koautori;
- Slaba dostupnost stranih časopisa/tekstova i stručne literature;
- Slabo poznavanje i služenje stranim jezicima (većina studenata govori samo jedan do dva strana jezika) i kompjuterskim programima (najbolje poznavanje studenti imaju iz Word i PowerPoint programa dok se slabo služe Excel programom kao i programima za statističku analizu tipa SPSS);
- Neredovna nastava na doktorskim studijama;
- Mala mogućnost boravka u inostranstvu (na studijskom usavršavanju) i učešća na seminarima i konferencijama (posebno međunarodnim);
- Studenti koji tokom doktorskih studija nisu nastavili rad na univerzitetu već su prešli u druge ustanove koje se bave istraživačkim radom sporije završavaju doktorske studije;
- Studenti na doktorskim studijama su slabo upoznati sa KoBSON-om (Konzorcijum biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku)⁵³ i slabo ga koriste;

Loši socio-ekonomski uslovi (nedostatak fondova za adekvatno bavljenje istraživačkim radom) i politička klima u zemlji (stranačka orijentisanost i favorizacija, bavljenje temama koje se tiču problematike na Balkanu, a koje nisu interesantne za objavljivanje u stranim časopisima), te visok stepen birokratizacije uz slabe mogućnosti za zapošljavanje i/ili napredovanje se pominju, u pomenutoj anketi, kao osnovni razlozi zbog kojih se mladi istraživači odlučuju da trajno napuste zemlju. Pored toga, tu su i lični faktori, kao što su nepovoljne mogućnosti za sticanje i izdržavanje porodice u zemlji, nesigurnost koju osećaju u državi, kao i bolja finansijska situacija u inostranstvu.

⁵¹ „Pojedine oblasti se izučavaju samo u Srbiji i stoga su mogućnosti objavljivanja i učešća na konferencijama znatno sužene“ Zaključci i preporuke sa Okruglog stola o položaju mladih istraživača održanog u Novom Sadu, 24. februara 2012. godine, str. 1

⁵² Anketa o doktorskim studijama u Srbiji, Udruženje studenata doktorskih studija i mladih istraživača Srbije

⁵³ http://kobson.nb.rs/kobson/o_konzorcijumu.1.html

Republika Srbija je Strategijom naučnog i tehnološkog razvoja predvidela izvesne mere kako bi sprečila odliv mozgova, povećala procenat povratka u zemlju mladih istraživača koji su otišli na dalje usavršavanje u inostranstvu i privukla učešće mladih istraživača iz dijaspore u lokalnim projektima:

- Kreiranjem pravnog okvira (uključujući i zakone o intelektualnoj svojini);
- Programima stipendiranja mladih talenata (za srednje škole i studente na univerzitetima);
- Programima povezivanja sa međunarodnim univerzitetima i organizacijama iz dijaspore (radi studijskog usavršavanja u inostranstvu i razmene znanja, praćenja svetskih trendova u polju nauke kojim se istraživači bave);
- Promocijom nauke (otvaranje Centra za promociju nauke);
- Izgradnjom stanova za mlade talente;
- Uspostavljanjem međunarodne naučne i tehnološke saradnje;
- Uvođenjem standardizacije nastavnog programa i usklađivanje sa Bolonjskom deklaracijom;
- Povećanjem finansijskih sredstava za istraživanje i razvoj.

Mere Strategije su počele da se primenjuju još od 2010. godine. Istraživanja koja prate efikasnost mera Strategije beleže porast publikacija u polju nauke i u broju mladih naučnika koji ostaju ili se vraćaju u zemlju. Međutim, pitanje je koliko su ovi pokazatelji zaista odgovarajući, imajući u vidu niska ulaganja u nauku i loš položaj mladih istraživača u Srbiji.

I dalje je najznačajniji faktor koji doprinosi odlivu mozgova loša socio-ekonomska situacija u zemlji koja ne pogoduje razvoju i ulaganju u nauku. Republika Srbija se i danas nalazi na začelju svetskih listi kada su u pitanju izdvajanja za nauku (posebno iz privatnog sektora – kompanije), ukupan broj naučnika u zemlji, broj objavljenih radova (ostvaren je napredak u odnosu na region, ali je i dalje nizak procenat na generalnoj svetskoj listi), kao i učešće na međunarodnim projektima i konferencijama.

U Strategiji koja je rađena za period od 2010. do 2015. godine, predviđeno je da će se do isteka 2015. zabeležiti pozitivan pomak u izdvajanju za nauku, poboljšanoj

infrastrukturi i razvoju ljudskog kapitala. Međutim, ovaj pomak je zanemarljivo mali imajući u vidu nalaze istraživanja sprovedenog u okviru ove studije.

3.4. Regulisanje mobilnosti i priznavanje diploma kao faktor povratka

Obrazovna mobilnost jedan je od osnovnih preduslova naučnog napretka. Nažalost, u Srbiji su uočeni brojni problemi u vezi sa procesom priznavanja diploma stečenih u inostranstvu. Ovakva praksa je ozbiljna prepreka studentima povratnicima da postanu ravnopravni konkurenti na tržištu rada, ili da nastave svoje profesionalno usavršavanje kroz obrazovanje u zemlji. Uz to, neefikasan sistem priznavanja stranih diploma onemogućava adekvatno korišćenje obrazovnog resursa, smanjuje mobilnost radne snage i snižava rejting univerziteta.

Značajna činjenica je da ovaj problem nije novina u obrazovnoj sferi, jer su se sa njim suočile sve zemlje kada su ušle u proces razmene studenata i istraživača. Problemi koji su izranjali su se rešavali najpre pojednostavljenjem celokupne procedure, donošenjem konvencija i deklaracija koje su promovisale ujednačavanje pravila, potpisivanjem međusobnih ugovora itd.

Proces harmonizacije sistema visokog obrazovanja u Evropi je tekao kroz dve faze. U prvoj, koja obuhvata period od pedesetih do sredine šezdesetih godina XX veka, prevladavao je *model ekvivalencije* koji je propisivao pronalaženje ekvivalenata položenih ispita, na studijskim programima univerziteta u kojoj se vrši priznavanje diplome. Ovakva praksa se suočavala sa mnogim problemima, jer je podrazumevala identičnost, ili barem visok nivo sličnosti, studijskih programa različitih zemalja. Shodno činjenici da programske ujednačenosti nije bilo, model ekvivalencije je napušten, te se osamdesetih godina prešlo na *model priznavanja*, kojim se fokus prebacio sa formalnih obeležja konkretnog studijskog programa na ishode učenja. Time su stečene diplome, kvalifikacije i završeni kursevi postali elementi procesa priznavanja. Model priznavanja se pokazao kao efikasnija metoda jer se bazira na principu uporedivosti visokoškolske diplome, a ne njene identičnosti. Međutim, i ovaj model je pokazao slabosti zbog postojanja različitih propisa na nivou država, te se radilo na tome da model priznavanja bude unapređen ujednačavanjem prakse priznavanja stranih diploma. (Babin, Hiršenberger, Papić, 2012, str. 15-16)

Celokupno nastojanje da se što bolje integriše obrazovni prostor, je na kraju, rezultiralo Konvencijom o priznavanju kvalifikacija iz oblasti visokog obrazovanja u regionu Evrope, tzv. Lisabonskom konvencijom (1997), i Zajedničkom deklaracijom ministara obrazovanja evropskih država, tj. Bolonjskom deklaracijom (1999). Oba dokumenta regulišu mobilnost studenata i propisuju načela za efikasno i fleksibilno priznavanje ostvarenih rezultata tokom studijskih boravaka u inostranstvu.

Srbija je potpisnica četiri multilateralne konvencije koje regulišu priznavanje diploma između država potpisnica. To su *Regionalna konvencija o priznavanju visokoškolskih studija, diploma i stepena u Latinskoj Americi i Karibima* (1974)⁵⁴, zatim *Konvencija o priznavanju visokoškolskih studija, diploma i stepena u mediteranskim arapskim i evropskim državama (Meditranska regionalna konvencija iz 1976)*⁵⁵, *Konvencija o priznavanju studija, diploma i zvanja u oblasti visokog obrazovanja u državama koje pripadaju evropskom regionu (Konvencija za evropski region iz 1979)*⁵⁶, i *Lisabonska konvencija*⁵⁷. Takođe, Srbija se obavezala na međusobno priznavanje diploma i bilateralnih ugovora sa više zemalja, među kojima između ostalih sa Bugarskom, Italijom, Alžirom i Libijom⁵⁸.

Kada pogledamo *Zakon o visokom obrazovanju RS*⁵⁹, odeljak XIV. *Priznavanje stranih visokoškolskih isprava i vrednovanje studijskih programa*, Član 104 u stavu 1 stoji:

⁵⁴ Regional Convention on the Recognition of Studies, Diplomas and Degrees in Higher Education in Latin America and the Caribbean 1974. Dostupno na: http://www.unesco.org/education/studyingabroad/tools/conventions_lac_cover.shtml (posećeno 08.9.2014.)

⁵⁵ International Convention on the Recognition of Studies, Certificates, Diplomas and Degrees in Higher Education in the Arab and European States bordering on the Mediterranean. Dostupno na: http://www.unesco.org/education/studyingabroad/tools/conventions_med_cover.shtml (posećeno 08.9.2014.)

⁵⁶ Convention on the Recognition of Studies, Diplomas and Degrees concerning Higher Education in the States belonging to the Europe Region 1979. Dostupno na:

http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13516&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (posećeno 08.9.2014.)

Konvencija za evropski region faktički važi samo za zemlje koje su njene potpisnice ali ne i članice Lisabonske konvencije.

⁵⁷ Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region 1997. Dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/165.htm> (posećeno 08.9.2014.)

⁵⁸ Više o ovome videti kod: Babin, Hiršenberger, Papić, 2012; str. 27-32.

⁵⁹ Zakon o visokom obrazovanju, *Službeni glasnik RS*, br. 76/2005, 100/2007 – autentično tumačenje, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013 i 99/2014.

Priznavanje strane visokoškolske isprave jeste postupak kojim se imaocu te isprave utvrđuje pravo u pogledu nastavka obrazovanja, odnosno u pogledu zapošljavanja. Postupak priznavanja sprovodi se u skladu sa odredbama ovog zakona, ukoliko međunarodnim ugovorom nije predviđeno drugačije.

Ovim se formalno prihvata prvenstvo ratifikovanih međunarodnih sporazuma u odnosu na druge zakone, propise i opšte akte kojima se reguliše priznavanje stranih visokoškolskih diploma, koje nalaže Ustav RS.

U duhu Lisabonske konvencije su definisana i pravila za vrednovanje studijskih programa:

Vrednovanje stranog studijskog programa vrši se na osnovu vrste i nivoa postignutih znanja i veština, uzimajući u obzir sistem obrazovanja u zemlji u kojoj je visokoškolska isprava stečena, uslove upisa, kompetencije stečene završetkom studijskog programa, prava koja proističu iz strane visokoškolske isprave u zemlji u kojoj je stečena i druge relevantne činjenice, bez razmatranja formalnih obeležja i strukture studijskog programa (Član 105, stav 1).

Ovim članom se jasno prekida sa praksom nostrifikacije koja nalaže traganje za formalnim i strukturalnim podudarnostima studijskih programa, onog koji je završen i onog koji određeni fakultet procenjuje kao istovetan, i nedvosmisleno se daje prednost studijskom programu visokoškolske institucije na kojoj je isprava izdata. Nova praksa je u skladu sa novim modelom priznavanja stečenih kompetencija prisutnog u zemljama EU, kojim se pojednostavljuje sama procedura i podstiče obrazovni pluralizam i razmena znanja.

Preostalim stavovima iz istog člana se preciziraju ingerencije institucija koje imaju zakonska prava za vršenje priznavanja visokoškolskih isprava stečenih u inostranstvu, i još važnije, jasno povlači granica između **akademskog** (*Vrednovanje stranog studijskog programa, odnosno dela studijskog programa, radi nastavka obrazovanja, vrši stručni organ samostalne visokoškolske ustanove kojoj je podnet zahtev za akademsko priznavanje – stav 2*) i **profesionalnog priznavanja** diploma (*Vrednovanje stranog studijskog programa radi zapošljavanja vrši Nacionalni centar zapriznavanje stranih*

visokoškolskih isprava - ENIC/NARIC centar, kao unutrašnja organizaciona jedinica Ministarstva – stav 3). Ovaj podatak je vrlo važan, jer je Zakon o visokom obrazovanju pre izmena izvršenih u septembru 2014. godine⁶⁰, vrlo neprecizno propisivao nadležnosti institucija zaduženih za jednu i drugu vrstu priznavanja što je produkovalo različite prakse u priznavanju na univerzitetima i time niz poteškoća podnosiocima zahteva koji su samo želeli da im se priznaju stručne kvalifikacije radi zapošljavanja, a ne i nastavka obrazovanja. Opravdano, Zakon o visokom obrazovanju i dalje daje autonomiju visokoškolskim institucijama u vršenju procesa priznavanja stranih diploma radi nastavka školovanja (akademsko priznavanje):

Priznavanje strane visokoškolske isprave radi nastavka obrazovanja u sistemu visokogobrazovanja (u daljem tekstu: akademsko priznavanje) sprovodi samostalna visokoškolskaustanova, po prethodno izvršenom vrednovanju stranog studijskog programa, odnosno dela studijskog programa. (Član 105a, stav 1)

Značajna novina je da se izmenama Zakona o visokom školstvu iz 2014. godine eksplicitnije definiše kada je moguće da visokoškolska ustanova zatraži dodatne uslove za nastavak školovanja (*Nastavak obrazovanja i upis višeg obrazovnog stepena mogu biti uslovljeni obavezom sticanja dodatnih ishoda učenja ili odbijeni ako se utvrdi postojanje suštinske razlike između vrste i nivoa postignutih znanja i veština i uslova za upis na određeni studijski program – Član 105a, stav 2*) i koji su kriterijumi za takav zahtev jedini relevantni (*Kriterijume za utvrđivanje postojanja suštinske razlike između vrste i nivoa postignutih znanja i veština i uslova za upis na određeni studijski program i postupak akademskog priznavanja propisuje samostalna visokoškolska ustanova svojim opštim aktom, a teret dokazivanja postojanja suštinske razlike snosi nadležni stručni organ – Član 105a, stav 3*). Time se ostavlja autonomija fakultetima da o svakom konkretnom zahtevu za akademskim priznavanjem odlučuje samostalno, ali se daje dovoljno precizan zakonski uput da se ne izade iz okvira međunarodnih ugovora kojima je Srbija obavezana.

Kao i u slučaju akademskog priznavanja, i proces priznavanja stranih diploma radi zapošljavanja je detaljnije razrađen i preciznije određen poslednjim izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju. Već je pomenuto koja institucija je zadužena

⁶⁰ Zakon je objavljen u "Službenom glasniku RS", br. 76/2005, 97/2008, 44/2010, 93/2012 i 89/2013.

za profesionalno priznavanje, ali su Članom 105b tačno utvrđeni i a) aspekti koji se obuhvataju (*Rešenje o profesionalnom priznavanju posebno sadrži: naziv, vrstu, nivo i trajanje (obim) studijskog programa, odnosno kvalifikacije, koji je naveden u stranoj visokoškolskoj ispravi – na izvornom jeziku i na srpskom jeziku i naučnu, umetničku, odnosno stručnu oblast u okviru koje je ostvaren studijski program – stav 3*); b) neprikosновенost, odnosno pravosnažnost rešenja koje izdaje ENIC/NARIC centar (*Rešenje o profesionalnom priznavanju je konačno – stav 5*); c) i predupređuje problem sa slučajevima gde stečene stručne kvalifikacije ne postoje u registru stručnih, akademskih i naučnih naziva Nacionalnog saveta za visoko obrazovanje (*Nacionalni savet proširuje listu stručnih, akademskih i naučnih naziva iz člana 11. stav 1. tačka 14. ovog zakona i utvrđuje nazive kvalifikacija za priznate strane visokoškolske isprave, s posebnom oznakom, na osnovu polja iz člana 27 ovog zakona – stav 8*) time što se predviđa automatsko dodavanje nepostojeće kvalifikacije, tj. akademskog, stručnog ili naučnog zvanja. Takođe, izmenama Zakona propisana je i nadležnost ENIC/NARIC centara za dostavljanje svih relevantnih podataka u slučajevima kada se domaća visokoškolska isprava vrednuje u inostranstvu (*U postupku vrednovanja radi priznavanja domaće visokoškolske isprave u inostranstvu, informacije o samostalnoj visokoškolskoj ustanovi i sistemu obrazovanja daje ENIC/NARIC centar – Član 105, stav 7*).

Iako je primetno da je poslednjim izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju značajno bolje definisana sfera priznavanja stranih visokoškolskih diploma, činjenica da ENIC/NARIC centar još uvek ne izvršava zakonom definisan delokrug poslova i da je njegovo pokretanje stvar budućnosti nas navodi na zaključak da problemi sa priznavanjem kvalifikacija stečenih u inostranstvu ostaju, i da će tako biti sve dok pomenuti centar ne otpočne sa radom i u praksi da konkretne rezultate. Još treba reći da se manjkavost i neefikasnost državnih službi odrazila na delove Zakona kojim se propisuje zakonski rok za razmatranje i rešenje o ishodima postupaka priznavanja, bilo akademskog gde je taj rok 60 dana, bilo profesionalnog gde je taj rok 90 dana. U odnosu na praksu zemalja EU, ili pak susednih država, ovo je još uvek dugačak period, koji će u slučaju profesionalnog priznavanja faktički biti još duži zbog pomenutog odlaganja početka punog rada ENIC/NARIC centara⁶¹.

⁶¹ U zemljama EU proces priznavanja u proseku traje manje od mesec dana, dok u je Hrvatskoj zakonski propisan rok za profesionalno priznavanje diploma 60 dana.

4. ISKUSTVA ISTRAŽIVAČA

U okviru projekta Uspostavljanje dijaloga između zajednice istraživača i donosilaca odluka radi unapređenja kvaliteta istraživanja u društvenim naukama u Srbiji, u maju 2014, održana je fokus grupa sa 20 mladih istraživača, doktoranata, koji su studirali na master ili doktorskim studijama u inostranstvu ili Republici Srbiji. Rezultati ove fokus grupe su predstavljeni na okruglom stolu Mladi istraživači: položaj i mogućnosti koji je održan 30. maja 2014. godine. U radu okruglog stola učešće je uzelo preko 40 mladih istraživača, a prisustvovali su i predstavnici Centra za promociju nauke, Fonda za mlade talente, te visokoškolskih ustanova i instituta u Srbiji.

Tokom diskusije koja se vodila za okruglim stolom potvrđeni su i produbljeni nalazi dobijeni na fokus grupi. U nastavku će biti izloženi nalazi desk analize položaja mladih istraživača i materijala dobijenih na pomenuta dva događaja, sa posebnim osvrtom na izazove odlaska i povratka iz inostranstva.

4.1. Mladi istraživači između Srbije i inostranstva

Nezadovoljstvo položajem mladih istraživača posebno je istaknuto u nalazima fokus grupe. Fokus grupa je imala za cilj da utvrdi na koji način mladi dolaze do saznanja o mogućnostima studiranja u inostranstvu i koji su osnovni razlozi za odlazak na studije u inostranstvu. Bilo je reči o tome koji su motivi za povratak u zemlju nakon završenih studija u inostranstvu i sa kakvim izazovima se suočavaju po povratku. Istraživano je koji su to razlozi zbog kojih se jedan deo ispitanika odlučio na doktorske studije u Republici Srbiji. Na kraju, razmatrana je tema problema priznavanja diploma koje su stečene na studijama u inostranstvu.

Mladi istraživači koji su odlazili na studije, radi angažmana na projektima i usavršavanja u inostranstvu, navode da nije teško doći do informacija i konkursa. Informacije o mogućim konkursima za koje se aplicira su dostupne preko većeg broja portala, preko kolega (na radnom mestu) i profesora (na fakultetima) kao i preko kolega sa studija. Metod prenošenja informacija „od usta do usta“ je najčešće prisutan.

Sam proces prijavljivanja nije komplikovan, ali nabrojano je nekoliko faktora koji otežavaju odlazak. Veliki broj kandidata i projekata koji se prijavljuju je svakako prvi korak koji je potrebno proći, odnosno prijava ili projekat moraju biti dovoljno dobro napisani da pojedinca izdvoje kao kandidata. Mnogi bivaju primljeni na master ili doktorske studije bez dobijanja stipendije, što otežava odlazak, jer je u tom slučaju neophodno pronaći posao kojim će se izdržavati tokom studija. Dodatni posao umanjuje vreme koje treba da se posveti studiranju i utiče na njegov kvalitet, smanjuje vreme koje može da se posveti radu na projektima, učešću u konferencijama i pisanju naučnih radova za časopise sa SSCI liste, ili je razlog da se od odlaska odustane barem privremeno. Pojedini strani univerziteti nisu priznati van granica te zemlje, imaju usko specijalizovan nastavni program (usmerenje ka osposobljavanju za rad i nisu pogodni za one koji žele da nastave sa studijama) ili nemaju jak obrazovni sistem i nisu visoko cenjeni u svetu (ne priznaju se u nekim zemljama u inostranstvu).

4.1.1. Zašto se odlazi?

Kada je postavljeno pitanje koje se odnosi na motive za odlazak u inostranstvo na postdiplomske (master i doktorske studije) učesnici fokus grupe su davali odgovore koje bismo mogli da okupimo oko tri osnovna motiva. To su:

- želja da se poseduje diploma nekog stranog fakulteta;
- loša socio-ekonomska situacija u zemlji i nemogućnost pronalazjenja zaposlenja;
- želja za sticanjem kontakata (umrežavanjem) sa stručnjacima iz inostranstva.

Želja da se poseduje diploma nekog stranog fakulteta i da se stekne iskustvo studiranja u inostranstvu se kod jednog broja mladih javlja veoma rano, još u toku osnovnih studija/srednje škole. U tom slučaju, mladi prate sajtove na kojima se objavljuju konkursi, prate zahteve konkursa, te intenzivno uče jezik zemlje u kojoj se planira nastavak obrazovanja. Drugi bitan faktor koji je u direktnoj vezi sa željom da se poseduje diploma nekog stranog fakulteta je prelazak sa starog sistema studiranja na usklađivanje sa Bolonjskom deklaracijom koja je devalvirala stepen stručne spremljenosti studenata sa završenim četvorogodišnjim studijama, te odlazak u inostranstvo na dodatne master studije omogućuje da se „opere diploma“. Ovakav nalaz potkrepljuju i zaključci skupa „Trendovi razvoja: efikasnost i kvalitet bolonjskih studija“ još iz 2008.

godine⁶². Uglavnom se teži ka renomiranim i svetski priznatim ustanovama, posebno na engleskom govornom području, kao što je Kembridž.

Zašto sam otišao? Ima taj jedan momenat koji niko ne spominje, a meni je bio jako bitan, jer kad sam završavao fakultet, bila je cela ona farsa master/diplomirani i to me bilo nekako jako pogodilo jer sam se osetio loše, osetio da studiram 5 godina a da dobijem trogodišnju diplomu i hteo sam, hteo sam da operem tu diplomu jednostavno i to sam donekle tamo i uspeo. Tamo sam dobio diplomu koja mi važi u četiri evropske zemlje i bio sam srećan zbog toga. Bilo je to donekle i zbog nauke ali je bilo i tog nekog osećaja osujećenosti i besa, pomalo, na sistem kako se kod nas sve to okrene na brzinu (učesnik fokus grupe).

Loša socio-ekonomska situacija u zemlji i nemogućnost pronalaženja zaposlenja su takođe bitni razlozi da se mladi ljudi odluče za postdiplomske studije u inostranstvu. Ovo je u direktnoj vezi sa verovanjem da će se po sticanju diplome u inostranstvu lakše doći do zaposlenja u Srbiji. Takođe, veruje se da će materijalna situacija biti bolja, te i da je veća mogućnost da se pronađe zaposlenje u inostranstvu.

Želja za sticanjem kontakata (umrežavanjem) sa stručnjacima iz inostranstva igraju bitnu ulogu u donošenju odluke, što se posebno odnosi na one mlade istraživače koji su kao osnovni cilj studija u inostranstvu imali povratak u Srbiju nakon završenih studija. U ovom slučaju, kada istraživači planiraju povratak u zemlju, doživljavaju umrežavanje kao izuzetno bitno, jer ono otvara mogućnosti za lakše praćenje trendova na određenom polju nauke i u budućnosti. Pored toga, kontakti su i „veza“ koja može da omogući lakši pristup fondovima i/ili lakšu međunarodnu saradnju za neke buduće projekte.

Još dva od češće navođenih razloga za odlazak u inostranstvo su hijerarhijska struktura naučnoistraživačkih ustanova i loša organizacija doktorskih studija na fakultetima u zemlji. Stariji istraživači „vode glavnu reč“ u ovim ustanovama, i mladi smatraju da se njihovi stavovi ne uzimaju u obzir.

⁶² XIV Skup “Trendovi razvoja: efikasnost i kvalitet bolonjskih studija”, Kopaonik, 03 – 06.03.2008, str. 96

Uočava se da razlozi zbog kojih se mladi istraživači, posebno mladi ljudi na master i doktorskim studijama, odlučuju za studiranje u inostranstvu, ne odstupaju od nalaza koji su dobijeni u istraživanju koje je sprovedeno 2011. godine⁶³. Ovakav zaključak potvrđuje tezu da mere Strategije naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije primenjivane tokom proteklih godina nisu imale većeg efekta. Iz ovoga proizilazi da je neophodno revidirati one mere koje direktno utiču na razloge za odlazak iz zemlje i prilagoditi ih stvarnoj situaciji u Srbiji kako bi postale primenljive i dale pozitivne rezultate.

Nasuprot motivima za odlazak u inostranstvo radi studiranja stoji pitanje koje se odnosi na razloge ostanka u zemlji. Drugim rečima, želeli smo da saznamo koji su glavni razlozi odluka da se ostane u svojoj zemlji i u njoj nastavi školovanje.

4.1.2. Zašto se ostaje?

Kao osnovni razlozi da se postdiplomske studije završe u zemlji navode se:

- Stimulacije u vidu zaposlenja i stipendija, komfor studiranja u svojoj zemlji i želja da se doprinese sopstvenom društvu;
- Strah od gubitka posla ili neizvesnost pronalaženja posla nakon studija u inostranstvu, problemi sa priznavanjem diplome/položenih ispita;
- Privatni razlozi.

Stimulacije u vidu zaposlenja i stipendija, želja da se doprinese svojoj zemlji, komfor studiranja u svojoj zemlji su se pokazali kao jaki motivi da se master i doktorske studije upišu i završe na nekom od univerziteta u Srbiji. Zaposlenje, posebno na univerzitetu ili na nekom od instituta, se percipira kao dobra šansa koju ne treba olako odbaciti i koja se u praksi pokazuje kao dugoročno rešenje, te se odlazak u inostranstvo stavlja u drugi plan, i gleda kao avantura koja može ugroziti siguran posao. Potrebno je podvući da mladi ljudi sa visokim prosekom kojima je ponuđeno radno mesto na fakultetu ili u institutima imaju obavezu da upišu postdiplomske studije ne samo da bi mogli da dobiju status istraživača već i da bi mogli da zadrže to radno mesto.

⁶³ Anketa o doktorskim studijama u Srbiji, Udruženje studenata doktorskih studija i mladih istraživača Srbije, str. 41 - 49

Stipendije koje su ponuđene studentima doktorskih studija ukoliko ostanu i nastave svoje obrazovanje u Republici Srbiji su takođe veoma stimulatívne i uključuju angažovanje na projektima⁶⁴. Studiranje na maternjem jeziku i rad u poznatoj sredini donosi sa sobom određenu dozu komfora, koja takođe pogoduje studentima da se odluče na ostanak u zemlji.

Ja sam imao podršku u stipendijama, imao čak mogućnost da studiram doktorske studije, a da ne plaćam školarinu pošto sam asistent na pola radnog vremena. To su faktori zbog kojih sam ostao. Da nisam imao uslove ovde, verovatno bih i ja razmišljao da odem, ali mislim da je neki komforan osećaj da se čovek bavi naukom u svojoj zemlji (učesnik fokus grupe).

Na kraju, želja da se doprinese sopstvenom društvu je komponenta koja je uočljiva među mladim istraživačima i jedan je od razloga da se doktorske studije nastave u zemlji. Međutim, treba naglasiti da ova odluka dolazi u sukob sa ekonomskom situacijom sa kojom su mladi istraživači suočeni kasnije tokom studija kao i problemima unutar samog sistema među kojima ističu političku netoleranciju i stranački protekcionizam, hermetičnost fakulteta i instituta, nepotizam, nemogućnost zaposlenja, itd.

Strah od gubitka posla ili visoka neizvesnost u pronalaženju zaposlenja nakon završenih studija u inostranstvu, problemi sa priznavanjem diplome/položenih ispita mogu snažno da utiču na odluku da se doktorske studije upišu u Srbiji. Ovo je posebno izraženo u situacijama kada su mladi ljudi zaposleni na fakultetu ili institutu i ukoliko je odluka o daljem obrazovanju donesena kako bi se zadržalo radno mesto. Ovi mladi istraživači, čak i kada im radno mesto nije ugroženo odlaskom u inostranstvo, tvrde da im se retko ukazuje šansa za odlazak na konferencije ili seminare jer im to ne dozvoljava opterećenje koje imaju na radnom mestu (broj časova, veliki broj studenata).

Kad sam se malo više raspitao oko tog boravka, obrazložili su mi da mogu ići na pola godine ili godinu, ali da ako odem, ovde neće da mi priznaju i da pre odlaska moram da se konsultujem pojedinačno sa profesorima da li oni žele da priznaju taj ispit, da profesoru pokažem plan rada, pa da on odluči da li će da prizna... Meni je to sve izgledalo komplikovano suviše i onda sam odustao (učesnik fokus grupe).

⁶⁴Ukupan broj stipendista na doktorskim studijama koji su angazovani na projektima Ministarstva u NIO i koji je finansiran u period 2012-2015. je 956, a od toga u društvenim naukama ukupno 133 stipendista.

Generalno, uočava se da mladim istraživačima koji paralelno rade i studiraju doktorske studije, opterećenje nije umanjeno. Naprotiv, oni ostaju pod pritiskom da u roku završe svoje studije, a ujedno moraju da „pokrivaju“ brojčano slabe kadrovske kapacitete fakulteta i instituta. Opterećenje koje trpe mladi istraživači koji su na radu i doktorskim studijama u Srbiji nije umanjeno i u skladu je sa nalazima iz 2010. i 2011. godine⁶⁵. Na ovom polju nije došlo do promena, iako su mapirane kao jedan od faktora koji utiče na kvalitet studija onih koji su se odlučili da ostanu u Srbiji.

Svakako, neizbežan set razloga mora biti i **privatne prirode**. Analiza rezultata fokus grupe je upravo to i pokazala. Kod žena je osnivanje porodice i rođenje deteta jedan od jakih motiva da ostanu u zemlji i nastave dalje obrazovanje (doktorske studije) ovde. Ovakva situacija ne isključuje želju za daljim usavršavanjem u inostranstvu, ali se ta odluka odlaže do momenta dok deca ne porastu dovoljno. I druge porodične relacije regulišu ostanak, one u kojima se ispitanici ne pojavljuju kao roditelji već pre u ulozi dece i braće i sestara. Ovome se pridružuje i partnerski odnos koji bi potencijalno bio ugrožen odlaskom jednog od partnera u inostranstvo na duži vremenski period.

Može se zaključiti da pojedine stimulatívne mere Republike Srbije kao što su stipendije i mogućnost zaposlenja mladih naučnika na fakultetima i institutima samo delimično imaju efekta. No, ipak među mladim istraživačima koji su master i doktorske studije nastavili u Republici Srbiji dominiraju negativni faktori kao što su nesigurnost i loša ekonomska situacija, odnosno strah od gubitka posla i nemogućnosti zaposlenja po povratku, kao osnovni razlozi za ostajanje.

Kada se, na jednoj strani, sumiraju mišljenja mladih istraživača vezana za odlazak u inostranstvo i na drugoj strani glavni faktori za odlazak, nameće se pitanje zašto se pojedini studenti vraćaju u zemlju.

4.1.3. Zašto se vraća?

Osnovni razlozi za povratak u zemlju nakon završenih studija u inostranstvu mogu se okarakterisati kao **prinudni**. Prvi među njima je isticanje vize i nemogućnost

⁶⁵Anketa o doktorskim studijama u Srbiji, Udruženje studenata doktorskih studija i mladih istraživača Srbije

(zakonska ili materijalna) da se ta viza produži. U ovakvoj situaciji dolazi do izražaja loša pozicija emigranata, kao dodatna otežavajuća okolnost za produženje boravka u inostranstvu, bilo da se radi o daljem školovanju ili da se radi o zasnivanju radnog odnosa. Mogućnost da se viza produži na dodatnih godinu do dve dana je materijalno iscrpljujuća za mlade istraživače, jer se gube privilegije i povlastice koje imaju kao studenti, a boravak u zemlji nastavlja bez zaposlenja i uz dodatne troškove življenja.

Drugi razlog za povratak u zemlju je nemogućnost stupanja u radni odnos u inostranstvu. Iako je zaposlenje u inostranstvu cilj mnogih mladih istraživača, oni se suočavaju sa dva osnovna problema: ugovori koji se potpisuju na 4 ili 5 godina se najčešće ne obnavljaju kada isteknu, a plate koje imaju mladi istraživači emigranti su male i znatno su ispod plata kolega iz te zemlje (što za posledicu ima demotivišući efekat da se takav posao uopšte i prihvati).

I ja sam se isto vratila jer mi viza istekla, jednostavno ističe mi viza posle 4 godine, postoji način da se produži za još 1 godinu postdoktorska viza, ali nema ni smisla ni finansijske logike, ni nekog zadovoljstva gde me realno neće na tržištu rada. Moja tema je bila za Balkan i Srbiju, tamo u Britaniji se možda na dva mesta to radi, a nema mesta za to što sam inače htela (učesnica fokus grupe).

Uopšte, ocenjuje se da je šansa da mladi istraživač emigrant dobije zaposlenje sve slabija usled jačanja konkurencije.

Kada bih znao da imam priliku da tamo negde radim kako treba i da imam dobre radne uslove, ne bih se razmišljao ni 3 minuta da li da odem odavde (učesnik fokus grupe).

Kao jedan od faktora za povratak koji se najređe javlja jeste ponuđeno radno mesto u Srbiji. Takođe, slabi ali prisutni faktori mogu biti i želja da se vrati u Republiku Srbiju. Neki od istraživača tvrde da status koji mladi istraživači imaju u Republici Srbiji, samo je malo bolji od statusa koji imaju kao emigranti. Smatra se da su većina emigranata „akademski nomadi“. Takvu vizuru najbolje ilustruje stav jednog od učesnika fokus grupe koji kaže:

Završite fakultet ovde, odete na master tamo, doktorat treće mesto, post-dok pa opet post-dok, poslova u akademiji je sve manje, posebno u Evropi, Britaniji i

Americi naročito, a retko ko dobija posao. Dakle, neka perspektiva ljudi je da će ići od post-doka do post-doka. E sad, ljudima iz Evropske unije je lakše zbog dobijanja papira... (učesnik fokus grupe).

Takođe, slaba mogućnost razvoja socijalnog života izvan studijske grupe je otežavajući faktor za boravak u inostranstvu, a sporadično se javljaju i porodični problemi.

Može se zaključiti da je alarmantno što se mladi stručni kadar u Republiku Srbiju većinski vraća zato što je na to primoran, a ređe dobrovoljno. Ovo govori o tome da uslovi koji vladaju u Srbiji stvaraju nepovoljnu klimu, koja za većinu mladih istraživača još uvek nije privlačna za život i rad u zemlji porekla. Nalazi ukazuju da je neophodno pronaći rešenja koja će privući mlade istraživače da se u zemlju vrate dobrovoljno.

4.1.4. Uslovi tamo i ovde?

Kada se radi o položaju mladih istraživača u Republici Srbiji i u inostranstvu, postoje očigledne razlike. Te razlike se posmatraju na osnovu:

- uslova za rad,
- društvenog statusa istraživača,
- uticaja na društvo kroz istraživački rad i
- integraciju u društvo (privatni socijalni život).

Uslovi za rad, posebno istraživački rad u društvenim naukama, značajno su bolji u inostranstvu. Postoji mnogo veći izbor literature do koje se lakše dolazi. U bibliotekama je proces pozajmljivanja i vraćanja knjiga uprošćen. Ukazuje se da postoji institucionalna podrška za istraživački rad.

Za razliku od toga, u Srbiji su sami uslovi istraživačkog rada znatno lošiji, jer su istraživači više opterećeni i drugim radnim obavezama. Teže se dolazi do literature, do sredstava za terenski deo istraživanja, što se doživljava kao izuzetno negativan faktor (nedostatak institucionalne podrške). Takođe, teže se objavljuju radovi u relevantnim časopisima.

Društveni status istraživača ocenjuje se kao lošiji u inostranstvu, što opet zavisi od pozicije na kojoj je istraživač zaposlen. No, smatra se da su istraživači u inostranstvu deo „istraživačke industrije“ koja za male pare u institutima proizvodi znanje koje kupuju velike kompanije što istraživače stavlja u „robovlasnički položaj“.

Negde se deli uverenje (iako ne potpuno jednoglasno) da je društveni status istraživača u Republici Srbiji bolji i da ljudi imaju drugačiji – respektabilan stav prema osobama koje su zaposlene u institutima i na fakultetima. Sa druge strane, naša akademija je strogo hijerarhijski nastrojena. Određene katedre se smatraju manje relevantnim, dok se drugima pridaje veliki značaj i to je prećutno podržan stav od strane naučne zajednice. Položaj predavača na katedri smatra se „vlasništvom“ profesora dokle god je taj profesor aktivno zaposlen ili živ i on je taj koji donosi sve dalje odluke. Ovakvo ispoljavanje moći i autoriteta se posmatra izuzetno negativno u kontekstu razvoja mladih istraživača.

Stavovi o **uticaju na društvo kroz istraživački rad** su podeljeni kada se posmatra mogućnost uticanja na društvene/državne reforme u Srbiji. Jedan deo učesnika smatra da uticaj postoji makar prividno, jer se istraživači pitaju za mišljenje. Međutim, ne postoji verovanje da mišljenje istraživača ima realan uticaj, tj. da se njihovi predlozi usvajaju i sprovode. Drugi deo učesnika smatra da istraživači nemajunikakav uticaj na društvo, jer se njihovi predlozi ne prihvataju i kad se razmatraju.

Integracija u društvo koja se ogleda kroz privatan, socijalni život u inostranstvu je mnogo manja i slabija, što se smatra jednom od mana života u inostranstvu.

Gledam svoje prijatelje, ljude koji rade tamo u institutima, oni su nekako tužni. Mislim, dobro im je i imaju super uslove za rad, ali su nekako izolovani, nema tu druženja izvan posla... (učesnik fokus grupe).

S druge strane, veruje se da takvo stanje pogoduje istraživačkom radu koji je uglavnom „usamljenički“ poziv. U Srbiji postoji previsok stepen integracije istraživača u društvo što ih ometa u obavljanju istraživačkog posla, ali je na ličnom, privatnom nivou mnogo prijatnije. Ipak, često se ističe loša materijalna situacija istraživača u Srbiji i

nužnost nalaženja angažmana „sa strane“ i uz pomoć prijateljstava i kontakata, koja ometa istraživački rad:

...Umesto da sedim u biblioteci kao „vuk samotnjak“ što je rekao kolega i da radim na istraživanju za članak, za neki od časopisa sa SSCI liste, ja idem na kafe da bi sebi obezbedio neki projekat za koji ću dobiti možda 400€... (učesnik fokus grupe).

Iako se smatra da je društveni status istraživača u Republici Srbiji bolji nego što je status istraživača u inostranstvu, ipak se ne sme smetnuti s uma da većina mladih istraživača i dalje želi da ode i radije bi radila u inostranstvu nego ovde. To navodi na zaključak da sam prestiž i status nisu dovoljna motivacija za povratak u zemlju već se više koriste kao „uteha“, jer su primorani da se vrate u Srbiju.

Uočljivo je stanovište da se uslovi za rad u inostranstvu ocenjuju kao mnogo bolji i privlačniji, što se poklapa sa nalazima koji su navedeni u istraživanju rađenom 2011. godine⁶⁶. Takođe, nalazi iz 2011. godine i nalazi sa ove fokus grupe se poklapaju kada se radi o stavovima i iskustvima vezanim za hijerarhijsku strukturu položaja na akademiji, fakultetima i institutima. Ovo je izuzetno destimulišuće za mlade istraživače, stoga ne iznenađuje mišljenje većine da je perspektiva za napredovanje i dalji razvoj na radnom mestu izrazito loša.

4.1.5. Problem priznavanja diploma prema iskustvima učesnika

Zakoni koji se u Republici Srbiji odnose na pravila priznavanja diploma studenata koji su svoje osnovne, master ili doktorske studije završili u inostranstvu doživljavaju se kao izuzetno negativan faktor koji tera mlade istraživače sa inostranim diplomama iz zemlje⁶⁷.

Tokom fokus grupe, a posebno tokom okruglog stola, kao jedno od izuzetno izraženih problema, izdvojeno je upravo pitanje priznavanja diploma i usklađivanje obrazovnih sistema u Republici Srbiji sa inostranim obrazovnim sistemom, kao i jasnoća kriterijuma vrednovanja stranih diploma.

⁶⁶Anketa o doktorskim studijama u Srbiji, Udruženje studenata doktorskih studija i mladih istraživača Srbije, str. 41 - 49

⁶⁷ Treba napomenuti da se ovo odnosi na zakonsku regulativu koja je važila do septembra 2014. godine kada je zakon o Visokom obrazovanju dopunjen i izmenjen, jer je fokus grupa sa mladim istraživačima rađena maja 2014.

Sam proces priznavanja diploma je skup⁶⁸, što je otežavajuća okolnost za ljude koji su se vratili u zemlju i rade za platu, dugo traje, a sam ishod prihvatanja diplome je neizvestan.

...Vratim se u zemlju i radim za platu od 400€, treba mi godinu dana da nostrifikujem diplomu, za te pare mogu da uzmem pasoš i sve papire i da odem u drugu zemlju... (učesnik fokus grupe).

Povremeno, proces se opisuje kao „ponižavajući“, ukoliko se ispolji netrpeljivost ili prezir prema kandidatu, odnosno njegovom radu.

To je ponižavajuće, meni su u šest očiju rekli „...ovo nam se ne sviđa!!!“ Ja imam diplomu koja se priznaje u pet svetskih zemalja! Tebe mora jedna ekipa da aminuje, mnogo je muljanja ovde (učesnik fokus grupe).

Iako se smatra neophodnim postojanje neke vrste kontrole koja bi procenila validnost i kvalitet tih diploma (položaj i nastavni kvalitet univerziteta sa kojeg se diploma donosi u svetskoj naučnoj zajednici⁶⁹), sam proces je loše koncipiran. Kao primer dobrog procesa priznavanja navodi se Hrvatska, u kojoj je za nostrifikaciju diplome potrebno 15 dana, cena je 50€, a priznavanje obavlja nezavisna komisija pri Ministarstvu.

Poseban problem predstavljaju diplome koje su multidisciplinarne, jer je naš nastavni sistem nekompatibilan sa školskim sistemom u inostranstvu. Jednu od najvećih

⁶⁸ Podaci dostupni na sajtu Univerziteta u Beogradu: <http://www.bg.ac.rs/sr/studije/str-isprave.php> (posećeno 02. oktobra 2014.)

Svaki univerzitet određuje cenu nadoknade za proces priznavanja visokoškolskih isprava. Tako, Univerzitet u Nišu propisuje sledeće cene za priznavanje visokoškolskih isprava: 1) 60.000 dinara za priznavanje isprave o završenim master akademskim studijama; 2) 80.000 dinara za priznavanje isprave o stečenom akademskom nazovu magistra nauka – magistra umetnosti; 3) 100.000 dinara za priznavanje isprave o stečenom naučnom stepenu doktora nauka i doktora umetnosti. Podaci dostupni na: <http://www.ni.ac.rs/preuzimanje-dokumenata/viewcategory/11-centar-za-priznavanje-stranih-visokoskolskih-isprava.html> (posećeno 02. oktobra 2014.)

Univerzitet u Novom Sadu naplaćuje 36.000 dinara za priznavanje specijalističkih, master i magistarskih studija (za državljane Srbije, dok je za strane državljane cena 72.000 dinara), i 54.000 dinara za priznavanje diplome doktorskih studija (111.000 dinara za strane državljane). Podaci dostupni na: <http://www.uns.ac.rs/sr/obraci/priznavanje.html> (posećeno 02. oktobra 2014.)

Cenovnici priznavanja stranih visokoškolskih diploma Megatrend univerziteta i Državanog univerziteta u Novom Pazaru nisu dostupni na njihovim zvaničnim sajtovima.

⁶⁹ Postoje već aktivne liste sa rangom i priznatošću fakulteta iz čitavog sveta koje bi mogle da se koriste prilikom nostrifikacija diploma u Srbiji.

prepreka multidisciplinarnim diplomama predstavlja problem „razdvojenosti“ predmeta po katedrama i smerovima, pa čak i različitim fakultetima. U takvom slučaju, pokušaj da se izvrši priznavanje diplome koja u sebi sadrži predmete koji se mogu naći na više fakulteta izuzetno je frustrirajući proces:

Ti barem znaš ko će da te odbije, ima ljudi ovde koji ne znaju ko će ih odbiti“
(učesnik fokus grupe).

Ljudi sa takvim diplomama imaju tendenciju da odustanu od pokušaja priznavanja diplome i da koriste one diplome i zvanja koja su stekli u Srbiji. Druga opcija je da rade kao zaposleni sa srednjom stručnom spremom iako obavljaju poslove istraživača:

Meni smeta što sam prijavljena sa srednjom školom, a imam 3 diplome (učesnica fokus grupe).

Doktoranti koji su na stranim fakultetima dobili zvanje magistra/mastera ili su završili doktorske studije na multidisciplinarnim temama su frustrirani činjenicom da im je povremeno omogućeno da priznaju svoje diplome u koliko se odreknu jednog dela svojeg zvanja:

Ja sam završila Međunarodne odnose u razvoju, meni su rekli „...može da se nostrifikuje ova diploma ukoliko odbacimo ovo - u razvoju..“, a meni je baš taj deo zanimljiv (učesnica fokus grupe).

Ovakav stav akademskih krugova i univerziteta prema diplomama koje se donose iz inostranstva, posebno ukoliko se radi o diplomama prestižnih svetskih ustanova, izaziva revolt i jak otpor prema trenutnom sistemu u Republici Srbiji. Uočljivo preovladava stav da na fakultetima postoje klanovi profesorskog kadra koji su ili nesposobni da prepoznaju kvalitet ili previše uplašeni da ne izgube poziciju, ukoliko dozvole mladim ljudima sa diplomama stranih fakulteta da se aktivno uključe u naučnu zajednicu. Posebno je takav slučaj sa istraživačima koji dolaze sa multidisciplinarnim zvanjima.

Problem priznavanja diploma ili prenošenja ispita sa inostranih fakulteta u našoj zemlji se vidi kao kamen spoticanja kada je u pitanju mobilnost studenata, sa izuzetno velikim uticajem na „odliv mozgova“ iz naše zemlje, što je ustanovljeno još u istraživanjima među doktorantima koja su rađena 2010. i 2011. godine. Ovaj problem je

i dalje nerešen i negativno utiče na ukupan „priliv mozgova“, tj. istraživače koji se iz inostranstva vraća u zemlju u vidu mladih i sposobnih stručnjaka.

Jedan od ciljeva prelaska na sistem studiranja prema Bolonjskoj deklaraciji je bio usklađivanje obrazovnog sistema Republike Srbije sa obrazovnim sistemom u inostranstvu. Uočljivo je da sam prelazak na Bolonjski sistem nije postigao svoj cilj. On je olakšao mladim ljudima da odu na studije u inostranstvo, ali na lokalnom planu nije uneo promene koje bi mladim stručnjacima omogućile da se iz inostranstva vrate i nastave dalje obrazovanje i usavršavanje u Republici Srbiji.

Neophodno je da se proces, prevashodno akademskog, priznavanja diploma pojednostavi, što ne bi isključilo ili smanjilo kriterijume po kojima se priznaju određene obrazovne ustanove, niti bi značilo da je prihvatljivo da se svaka doneta diploma prizna, ali bi omogućilo mladim doktorantima da se vrate u Republiku Srbiju bez straha da će njihov trud i znanje biti priznati.

4.1.6. Domaći vs. povratnici?

Jednoglasna je ocena učesnika fokus grupe da bi stav i status svih mladih istraživača trebalo da bude isti, tj. ne bi trebala da se pravi razlika između onih koji su zvanje mladog istraživača stekli u inostranstvu i onih koji su to zvanje stekli u Republici Srbiji.

Tokom diskusije se, čak, pojavio stav da je za određene pozicije i određene poslove prihvatljiviji onaj kandidat koji je svoje master ili doktorske studije završio u zemlji, jer ta osoba poznaje situaciju u zemlji.

Često se dešava da se komisija oduševi nečijom biografijom, i kad ta osoba dođe, vi shvatite da je to što je bila 5-6 godina odsutna iz zemlje u stvari mana. Ona mora da zna kako sistem funkcioniše i kakva je situacija, a ona to ne zna (učesnik fokus grupe).

U inostranstvu se najviše vrednuje iskustvo koje imaju mladi istraživači i to bi trebalo primeniti i kod nas. Najveći problem koji se javlja u Srbiji je neusklađenost nastave na stranim univerzitetimasa programima u Srbiji, koja za posledicu ima slabu primenljivost u našoj zemlji.

Još uvek je izuzetno prisutan stav da prilikom odabira kandidata za angažman na projektima, posebno u državnim institucijama, vlada jak protekcionizam (po političkoj osnovi ili preko prijateljskih veza) i nepotizam, kao i netrpeljivost prema onima za koje se smatra da mogu „ugroziti“ nečiji položaj.

Neka najbolji pobedi, ja godinu dana nisam video legalan oglas! – učesnik fokus grupe.

Uočljivo je da mladi istraživači koji su poseduju diplome fakulteta ne smatraju da njihove diplome imaju apsolutnu prednost nad diplomama stečenim u Republici Srbiji. Neophodno je da se stvori klima koja će sve mlade ljude sa diplomama, dobijenim bilo u inostranstvu ili u Srbiji, tretirati podjednako i da će se izbor za istraživača na projektima vršiti isključivo prema stečenom znanju i iskustvu.

S druge strane, posebno je istaknut problem prihvatanja mladih doktoranata koji su svoje studije završili u inostranstvu u lokalnoj naučnoj zajednici.

Kolege koje nisu imale prilike da odu u inostranstvo su neprijateljski orijentisani prema njima i imaju negativan stav prema njima, izoluju ih. Između ostalog, to je naš mentalni sklop kome svi podležu (učesnik okruglog stola).

Ovakvo stanje se uočava ne samo među kolegama, već i kod onih koji su donosioci odluka – akademici, profesori na fakultetima, direktori instituta za koje se veruje da imaju veliku moć u donošenju odluka, a čije odluke utiču na dalje angažovanje i napredovanje svih koji bi sa njima da rade/sarađuju.

Ocenjuje se da je klima u Republici Srbiji još uvek izrazito hijerarhijski orijentisana sa jakim primesama protekcionizma i nepotizma, te da nije stimulišuća za mlade ljude koji su svoje diplome stekli izvan granica zemlje (posebno na svetski priznatim fakultetima).

5. ZAKLJUČAK

Mobilnost studenata predstavlja dragocen resurs svakog društva, jer podstiče saradnju između istraživača i unapređuje istraživačkih kapacitete kroz razmenu najnovijih saznanja, što je nužan uslov za podsticaj naučnoistraživačke delatnosti i izgradnju kapaciteta za kontinuiran i stabilan razvoj. Međutim, **u Srbiji su studenti**

često prinuđeni na mobilnost, usled niskog stepena ulaganja u naučno istraživačku delatnost i nemogućnosti usavršavanja na domaćim ustanovama.

Želja za odlaskom kod mladih istraživača je veoma izražena, čak i kada ne preduzimaju korake koje bi vodile odlasku. Ovu želju izazivaju i pojačavaju **loši socio-ekonomski uslovi**, koji se ogledaju u nedostatku fondova za adekvatno bavljenje istraživačkim radom i pristojan život, politička klima u zemlji (stranačka orijentisanost i favorizacija) i visok stepen birokratizacije uz slabe mogućnosti za zapošljavanje i/ili napredovanje. Mladi, u suštini, odlaze u inostranstvo na postdiplomske studije da bi stekli diplomu nekog stranog fakulteta, „pobegli“ od loše socio-ekonomske situacije u zemlji i nedostatka posla, te da bi stekli dragocene kontakte za uspešan istraživački rad.

Ako se na takve nalaze doda još da se **mladi vraćaju u zemlju uglavnom kada moraju**, jasno je da su uslovi za istraživački rad u Srbiji izuzetno destimulativni. Isticanje vize i nemogućnost legalnog boravka u stranoj zemlji, te nemogućnost pronalaska stalnog posla u inostranstvu su glavni razlozi za povratak u Srbiju.

Uočeno je, takođe, da povratak u zemlju dodatno stimuliše pesimizam u pogledu pozicioniranja u istraživačkoj zajednici u Srbiji, jer se suočavaju sa **brojnim problemima u vezi sa procesom priznavanja diploma stečenih u inostranstvu**. Iako je obrazovna mobilnost jedan od osnovnih preduslova naučnog napretka, opisana situacija u Srbiji ukazuje da ne postoji svest o prihvatanju mobilnosti kao prakse koju bi trebalo dodatno podsticati. Takvo stanje je ozbiljna prepreka studentima povratnicima da postanu ravnopravni konkurenti na tržištu rada, ili da nastave svoje profesionalno usavršavanje kroz obrazovanje.

Iako su najnovije izmene Zakona o visokom obrazovanju donele pozitivne promene, u skladu sa novim modelom priznavanja stečenih kompetencija prisutnog u zemljama EU, potrebno je još sačekati da se vide efekti njegove implementacije. Zakoni bez implementacije i pratećih mera ne doprinose realnom poboljšanju položaja mladih istraživača. Posebno zabrinjava to što **ENIC/NARIC centar još uvek ne funkcioniše**, kao i to što se propisuje **predugačak zakonski rok za razmatranje i rešenje o ishodima postupaka oba tipa priznavanja diploma** (akademske i profesionalne).

S druge strane, zaključak je da postoji **niz faktora koji podstiču mlade istraživače da ostanu u Srbiji** i na njih bi se trebalo fokusirati prilikom planiranja stimulativnih mera za povratak i uopšte rad mladih istraživača. Posebno su bitne stimulacije u vidu stipendija na prvom mestu, a zatim i zaposlenja, koji pružaju perspektivu uz komfor studiranja u svojoj zemlji. Posebno vredi istaći želju da se doprinese sopstvenom društvu koja može biti značajan pokretački faktor za razvoj društva.

Jasno je da su uslovi za rad, posebno istraživački rad u društvenim naukama, mnogo bolji u inostranstvu. Stoga, smatra se neophodnim **povećavanje ulaganja u nauku**, koje bi doprinelo kompetitivnosti naših istraživača na evropskoj i svetskoj sceni. Pored toga, **nužne su promene i u strukturi položaja na akademiji, fakultetima i institutima**, jer je prema iskustvu ispitanika ona vrlo rigidna i zatvorena, drugim rečima, ona se percipira kao vrlo stroga i nepromenljiva hijerarhija već zauzetih položaja, što je izuzetno destimulišuće za mlade istraživače. Ipak, većina smatra da je društveni status istraživača u Srbiji bolji i da zaposleni u institutima i na fakultetima uživaju veći ugled nego u inostranstvu. Tu je i činjenica da je integracija u društvo mnogo jača u svojoj zemlji.

Uz stimulisanje naučnoistraživačkog rada i otvaranje naučnih ustanova za kvalitetne mlade saradnike, otvorile bi se mnoge perspektive koje bi podstakle mlade istraživače da se više angažuju i doprinesu svom društvu. U tome se posebno ističe potreba da se jednako vrednuju oni koji su zvanje mladog istraživača stekli u inostranstvu i onih koji su to zvanje stekli u Srbiji. Na ovaj način, podstakla bi se mobilnost u svrhu obrazovanja i usavršavanja, a smanjilo doživljavanje mobilnosti kao sredstva za beg iz loših uslova koji trenutno dominiraju u Srbiji.

6. LITERATURA

- Adamović, Mirjana i SilvaMežnarić(2003) „Potencijalni i stvarni 'odljev' znanstvenog podmlatka iz Hrvatske: empirijsko istraživanje“, *Revija za sociologiju*, XXXIV, broj 3-4.
- Akcion plan za sprovođenje strategije naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2014. do 2015. godine, Službeni glasnik RS br.13/10.
- Anketa o doktorskim studijama u Srbiji, Udruženje studenata doktorskih studija i mladih istraživača Univerziteta u Novom Sadu, 2010. godine.
- Dostupno na: <http://doktoranti.org.rs/dokumenti/>
- Anketa o doktorskim studijama u Srbiji, Udruženje studenata doktorskih studija i mladih istraživača Univerziteta u Novom Sadu, 2011. godine.

- Dostupno na: <http://doktoranti.org.rs/dokumenti/>
- Avramović, Zoran (2012) "Odliv mozgova iz Srbije – jedno lice globalizacije obrazovanja", *Stanovništvo*, vol. XLVI, broj 2, Centar za demografska istraživanja - Institut društvenih nauka, Beograd str. 189-202.
- Babin, Mihajlo, Helena Hiršenberg i Tatjana Papić (2012) Priznavanje visokoškolskih diploma u Srbiji, Grupa za razvojne politike, Beograd.
- Blagdan, Emita i Iskra Maksimović (2012) *Priznavanje stranih visokoškolskih isprava u Srbiji i Hrvatskoj – naučene lekcije i predlog za unapređenje postojeće prakse u Srbiji*, Grupa 484, Beograd.
- Bobić Mirjana i Babović Marija (2013) "Međunarodne migracije u Srbiji – stanje i politike", *Sociologija*, vol. LV, br. 2, Centar za demografska istraživanja - Institut društvenih nauka, Beograd, str. 209-228.
- Cvetičanin, Predrag i Mina Petrović (2013) "Kapaciteti, prakse i problemi naučnoistraživačke zajednice u Srbiji", *Istraživanja u oblasti društvenih nauka u Srbiji: pregled stanja, karakteristični problemi i preporuke*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.
- Grečić, Vladimir (2002) "The role of migrant professionals in the process of transition in Yugoslavia", *Stanovništvo*, Centar za demografska istraživanja - Institut društvenih nauka, br. 3, str. 253 -271;
- Gucijan, Sandra, *Na začelju Evrope po broju istraživača*, Politika 31.01.2013. Dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Na-zacelju-Evrope-po-broju-istrazivaca.lt.html>
- Grupa 484 (2010) *Odliv mozgova iz Srbije – problemi i moguća rešenja*, www.grupa484.org.rs.
- Institut ekonomskih nauka (2013), *Istraživanja u oblasti društvenih nauka u Srbiji: pregled stanja, karakteristični problemi i preporuke*, Regional Research Promotion Programme, Western Balkans, Beograd
- Izveštaj o stanju u nauci u 2010. godini, sa predlozima i sugestijama za narednu godinu, Vlada Republike Srbije, Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj, Septembar 2011. godine
- Jarić, Isidora i Živadinović, Ivana, (2012) „Otići ili ostati: identiteti mladih i orijentacija ka iseljenju“ u Tomanović i dr, *Mladi – naša sadašnjost*, ISI Filozofski fakultet, Beograd
- Kutlača, Đuro, Dušica Semenčenko, Viktor Nedović i Jelena Kolić (2011) *Razvoj srpske nauke u svetlu evropskih integracija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, FEFA – Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju, Beograd.
- Mojić, Dušan i Petrović, Irena (2013) "Mladi i legitimnost društvenog poretka u Srbiji: razmišljanje i delanje u pravcu emigracije", *Sociologija, Beograd*, vol. LV, br. 2, str. 229-244.
- Morokvašić, Mirjana (2003) "Migracije u Evropi: zabrinutost povodom proširenja Evropske Unije na istok", *Stanovništvo*, broj 1-4, Centar za demografska istraživanja - Institut društvenih nauka, Beograd, str. 131-145.
- National Policy Dialogue in the Field of Social Sciences in Serbia Second Phase, 2014-2016, Institute of Economic Sciences, Belgrade, February 2014.
- Pavlov, Tanja (2009) *Migracioni potencijal Srbije*, Grupa 484, Beograd; www.grupa484.org.rs.
- Pravilnik o mobilnosti studenata i prenošenju ESPB bodova, *Glasnik Univerziteta u Beogradu*, Godina XLVIII, broj 160, 30. maj 2011.

Pravilnik o mobilnosti studenata i akademskom priznavanju perioda mobilnosti, Glasnik Univerziteta u Nišu, broj 8, 10. jul 2012.

Pravilnik o priznavanju stranih visokoškolskih isprava Univerziteta u Novom Sadu, 14. jul 2011. Dostupan na:
<http://www.uns.ac.rs/sr/statut/pravilnici/pravilnikPriznavanje.pdf>

Pravilnik o postupku i načinu vrednovanja, i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača, *Službeni glasnik RS*, br.110/05 i 50/06 – ispravka.

Predojević – Despić, Jelena (2010) “*Ka razumevanju determinanti međunarodnih migracija danas – teorijska perspektiva*”, *Stanovništvo*, 1/2010, Centar za demografska istraživanja - Institut društvenih nauka , Beograd, str. 25 – 48.

Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 110/05 i 50/06 – ispravka.

Šverko, Iva (2004) *Studentske namjere odlaska u inozemstvo: veličina potencijalnog „odljeva mozgova” i njegove odrednice u 1995., 1997. i 2004. godini*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report (2012), Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, Brussels.

Trbović S. Ana, Mihailo Crnobrnja (2009) *Efekti integracije Srbije u Evropsku uniju*, Beograd, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju.

Valić Nedeljković Dubravka, Kmezić Marko, (2013) *Položaj mladih istraživača u Srbiji 2012*. U Institut ekonomskih nauka, Istraživanja u oblasti društvenih nauka u Srbiji: pregled stanja, karakteristični problemi i preporuke, Regional Research Promotion Programme, Western Balkans, Beograd

XIV Skup TRENDOVI RAZVOJA: “EFIKASNOST I KVALITET BOLONJSKIH STUDIJA” Kopaonik, 3. do 6. marta 2008. godine.

Zaključci i preporuke za *Okruglog stola o položaju mladih istraživača* održanog u Novom Sadu, 24. februara 2012. godine.

Zaključci sa skupa *Doktorske studije u Srbiji* održanog septembra 2011. godine.
Dostupno na:<http://doktoranti.org.rs/dokumenti/>

Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti, *Službeni glasnik RS*, br. 110/2005, 50/2006 - ispr. i 18/2010.

Zakon o visokom obrazovanju, *Službeni glasnik RS*, br. 76/2005, 97/2008, 44/2010, 93/2012 i 89/2013.

Zakon o visokom obrazovanju, *Službeni glasnik RS*, br. 76/2005, 100/2007 – autentično tumačenje, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013 i 99/2014.

Zapisnik sa *Okruglog stola o položaju mladih istraživača* održanog u Beogradu, 30. maja 2014. godine.

CIP - Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

001.891(497.11)

001.891:37.018.552(497.11)

ПУДАР Драшко, Газела, 1982-

Studiranje u inostranstvu i povratak u Srbiju. Studija 2 / Gazela Pudar
Draško, Nemanja Krstić, Bojana Radovanović. - Beograd: Institut ekonomskih
nauka, 2015 (Beograd: Institut ekonomskih nauka). - graf. prikazi, tabele.
- 49 str. ; 24 cm. - (Mladi istraživači u društvenim naukama u Srbiji)

"Projekat Nacionalni dijalog u oblasti društvenih nauka u Srbiji, 2014-2016
sprovodi se u okviru Regionalnog programa podrške istraživanjima u oblasti
društvenih nauka na Zapadnom Balkanu (RRPP), koji vodi Univerzitet u
Friburgu, uz finansijsku podršku Švajcarske agencije za razvoj i saradnju
(SDC)." --> kolofon. - Tiraž 120. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija: str. 47-49.

ISBN 978-86-89465-15-0 1.

Крстић, Немања, 1984- [аутор] 2. Радовановић, Бојана, 1982- [аутор]
а) Научно-истраживачки рад - Србија б) Образовање – Међународна
сарадња – Србија

COBISS.SR-ID 213293580